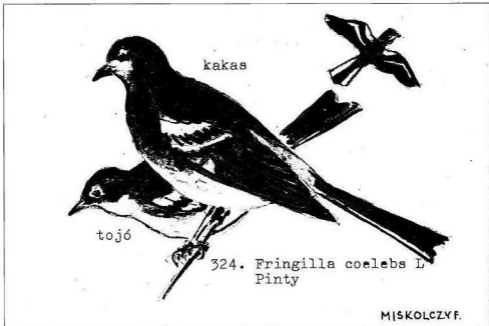

BAJAI HONPOLGÁR

2007. május

XVIII. évfolyam 5. (199.) szám

Ára: 200 Ft

Madarak és Fák Napja

„Ot, a hol az anyaternészet szízen tiszta és érintetlen, ott nincsen sem káros, sem hasznos madár, mert csak szükségese van. Hasznossá és károsná a madár csak ott lesz, a hol az ember megbolygatja a szűz természet rendjét és nagy tömegben természeteni kezd maga javára az életet, a gyümölcsöt, a majortsgot és egyebet” – írja az utolsó magyar politikus, Herman Ottó *A madarak hasznáról és káráról* írott híres könyvében, amely először 1901-ben jelent meg. Nem sokkal ezt követően – 1902-ben – rendezték meg Magyarországon először a Madarak és Fák Napját. Igaz, ezt még a később nagy hírnévre szert tett madarász, Chernel István szervezte meg. A magyar parlament 1906-

ban iktatta törvénybe, hogy minden év május 10-én meg kell tartani a Madarak és Fák Napját. Azonban, hogy ez megtörténhesék, Herman Ottó tekintélyének súlya is kellett. Aztán az elmúlt száz évben hol megtartották, hol nem...

Az emberiség sajnos már későre, a 21. század közepében kezdte el feláldozni természetes környezetét, amelyben évezredek óta él. Pontosabban: természetes környezetének rohamos pusztulását és azt, ami ezzel jár. Egyfajta hiányérzetet. A jó víz, a tiszta levegő, a szép táj, az izletes gyümölcs hiányát. Egy-egy virág vagy madár hiányát. Aggodalmát azóta jelesített napok egész sora jelzi már (A Víz Világnapja, A Föld Napja, Környezetvé-

delmi Világnap). Kiderült ugyanis, hogy az ingyenesnek és végtelennek hitt természeti javak fogytán vannak! Sajnos, nagyon sajnós, hogy a technológiát teremtő ember hatalmas, kapzsi birtoklásvágya, a humanizmus eszméitől elrugaszkodott jólét már ilyen sekklyessé tette a mai világot!

Az nem tudhatjuk, hogy Miskolczi Ferenc (1899-1994) bajai festőművész mi célból festette le ezt a pintyökeparót. Talán tudományos illusztrációnak készült, talán oktatási célból, mindenesetre különleges darabja a változatos életműnek... Mi most az ő alkotásával hívjuk fel a figyelmet az élővilág fokozott védelmére.

Schmidt Antal

B. Mikli Ferenc festőművésznek, Baján

B. Mikli Ferenc festőművész visszapillantó kiállítása március 14-én nyílt meg a Nagy István Képtérben. Rapcsányi László és dr. Réffy Zoltán polgármester méltató szavai után Kratochvíl Mimi művészettörténész olvasta fel alábbi, kiállítás megnyitónak szánt levelét.

Kedves Művész úr, Kedves Feri!

Születésed napja bár kis ideje már elmúlt, mégis ebből az alkalmából szeretnék neked gratulálni és további jó egészséget meg alkotókedvet kívánni. Fogadd szeretettel jókívánságaimat!

Több mint harminc éve kísérem figyelemmel munkásságodat és életed folyását. Elmondhatom, hogy Te vagy az egyike azoknak a nagy művészeknek, akiknek bár életévek száma nőtt, természetesen az enyém is, de szívedben, lelkedben fiatal maradtál, mint a képed.

Jó pár kiállításodat rendezhettem, válogatva a sok-sok és izgalmas mű közül, meg is nyithattam többeket, és elmondhatom, hogy minden egyes kiállításod nagy meglepetéssel örvendeztetett meg engem is és a nézőidet is. Ezáltal, remélhetőleg, mindig tudtam új meg új értékeidet, új meg új ötleteidet felfedezni és felfedeztetni a bemutatásukkal. Nincs másképpen ma sem, e születésnapj tisztelettel: rejtett kincséid közül most egy újabb csokornak valóval állhatsz át előttünk.

Széles körű érdeklődésed, szeretetteljes megközelítésséged témáidhoz, őriási tehetséged és alkotni vágyásod nyújtja azt, hogy mindig jobban elmélyedhessünk a kép-együttesed nyújtotta megismerésben és érzelmeinkre ható felismerések, benyomások élvezésében.

Amikor megcsillogtatad szízlőházád, székebb és tágabb környezeted szépségeit, atmoszféráját, fényeit és néha apróknak tűnő, ám nagyon is fontos mozzanatait képeddel, a mélyen tükröződő, gazdag hullámzású vagy nyugodt tükrű vizeit, a partok és a földek árnyalt tagozódását, élményvilágunk is számyalt a finom eleganciájú kompozíciók láttán.

Ezek akár egy áhitattal teli biblikus jelenetek is lehetnének testvérei, hiszen az ó- és újtestamentumból vett tanítások, jelenetek képpé fogalmazása Nálad munkásságodnak egyik fő területét jelentik. Olyan képet idézek itt most, ami nem szerepel a kiállításon, de gondolatainkban sokunknak elevenen élő az *Utolsó vacsora* monumen-

talitása, nagysága, a tragikus és emelkedett gondolatok képpé álmódása, a mély tűzi színekkel és különös kompozícióval elénté állítása. E képen összefoglaltad sugárzó látomásaidat és az e témában meg-megújuló vágyadat a további kompozícióban való tovább dolgozásra. Pszichéitaid pedig kifogyhatatlan változatossággal mondják el a szenvedő Krisztus alakjához fűződő drámaiságot. A bajai Szent György temetőköpölna seccói pedig állandó Mikli kiállításéént, műzeumként is előttünk állanak.

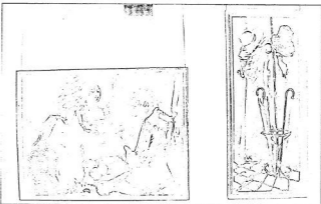
Önarcképeid sokszorosan tálmutatnak karakteres arcvonásaidon, életed és lelked történéseit, boldogságait, fájdalmaid mind magukon viselik. Ez a jellemábrázoló erő egyike különös adottságaidnak, amelyet megsokszoroz az képek kompozícióját meghatározó színvilágod borúsán sötét vagy melankolikusan lírai szárnyalása.

Nemcsak önarcképeid viselik magukon e vonásokat, hanem portréid is, amelyek megrendítően szép emléket állítanak az ábrázoltjaidnak, még akkor is, ha a művek esetleg csak töredékek és hangulatos árasztotta megfogalmazásban viselik az emléktüket.

Át- meg átátátlás korokon, a múlt és a jelen valóságán! Megfricskázod ironikus szeretettel a groteszk vonásokat árasztó helyzeteket, figurákat. Nem merülis el a pillanatok adta töredékeket felmutató absztrakcióban, a legteljesebb kiaknázásával, néhol expresszív nyugtalansággal, néhol impresszionizmus világátlással adod át mondanivalóid, ám a mai világ nyelvezetén. Időtlennek is tűnő állandósága gyantát a nézőköcsöket is a halhatatlanságba emeled. Mindezeket megéltnek érzed, a történést, a fényt, a ritmust, a belső sugárzás igazsága révén.

Őriási pedagógiai munkásságodat nagy tehetségű iskolai és szellemi tanáraidtól és a veled született tudásnyvgy és adni akarás szándékától eredeztetjük, bizonyítja ezt számos tehetséges tanítványod karrierje.

A mi hazánk nagyon gazdag a művészet terén. Fájdalom, hogy sajnálatos módon a reflektorfényt, a főtviszcentrikusság az ott élő művészeket sugározza, holott Mikli Ferenc példája is ignozolja, a sok kiállítása, rajongója és gyűjtője ellenére nem értékelik e nagy művész, Baja város nagy személyiségének munkásságát eléggé. Mindnyájunk nagy feladata és felelőssége, hogy egyre jobban az őt megillető helyre, méltó művészi nagyságaink sorába emeljük Téged. Ezzel a vágygal zárom gondolataim sorát, Isten éltesen, Ferikém!

Bajai dolgok

150 évvel ezelőtt, 1857-ben közölte K. D. alfrissal a *Vasárnapi Újság* című vegyes tartalmú szépirodalmi és ismeretterjesztő képes családi hetilap az alábbiakat:

„Baja (Bács) 1857. május 29. Kis helyet kérek lapjának hasábjában: czéлом lévén Bajáról, különösen az itteni főgymnáziumról néhány szót szólnai. Az 1852-ben főgymnáziummá alakult intézet minden évben nagyobb népszerűségnek örvend, úgy hogy az idén 300-at meghaladja az itteni ifjúság száma, de valamint szám szerint gyorsaszik, úgy szellemileg is igen halad ezen ifjú intézet. Az igazgató dr. Horváth: Ferenc úr az ifjúság vallásos és erkölcsös nevelésén mindenképp igyekszik. Az ifjúság megmaradt fillérei nemzeti czélokra fordítja, a tehetőség szerint irodalmi termékekre költi, így: bordatják a Vasárnapi és Politikai Újságok, Délibáb, Napkelet, Tündei Lapok stb. a nt. Kolmár József magyar nyelv és irodalom tanár új felszólítás. Az énekes oktást ad Stoczek György ifjú tanár, s fáradságának van is szép gyümölcse, mert a 80-at meghaladó ifjak zenékben zengnek a négyesben, mind az egyházi, mind a világi dalokat, a most itt tartózkodó Kümmer János apát és cs. K. iskolai tanácsos urat szinte négyes énekek tisztelik meg. Végül különösen meg kell még említenem egy jeles tanárukat és ez nt. Csamary József kalocsa megyei áldor, nagy tudományú férfit, ki beteges állapotba daczára nemcsak hivatalát lelkiismeretesen betölti, hanem üres óráit is nem-hogy a neki igen szükséges szórakozásnak engedné, hanem a gyengébb alappal bíró ifjakat körébe gyűjti, és mindenképp igyekszik a nemeskeblű emberbarát nélkül az elmulasztottat helyrehozni. Legyen áldás működésén. Van Bajának csiánója, vasárnapi iskolája, jelenleg zsinászai. Még egy oly intézményről kellene gondoskodni, mely az itteni úgynevezett bunyevéc lakosokat jobb rendbe szedné, a Ferenciek templomában vasárnap nagy misén nem mindenkor úgy viseli magát ezen nap, mint kellene. Most elég ennyi, máskor többet.”

Érdemes idézni a maiak számára ezen közleményt, melynek írója 150 évvel ezelőtti ifjú intézetnek titulálta az 1757-ben alapított gimnáziumot. Azért is, mert egy kis bepillantást adott az előbbi iskola életébe, mert ez a tanoda városunk legrégebbi középiskolája, a mai III. Béla Gimnázium őse, és ezzel híret keltejük an-

nak, hogy az utód az ideai esztendő ószén kézzel megünnepelni fennállásának 250. évfordulóját.

A cikkőri még – csupán csak felsorolással – szóba hozta, hogy Bajának van kaszinója, vasárnapi iskolája, és zsinársulátok is szerepelnek itt. Lett volna még mit említenie, de befejezéséért előhozakodott azzal, hogy szerinte mi Baja baja. Feltűntet keltő és meglepő az írás bajt idéző része, mely a bunyevéc lakosok templomi rendezéséről szól. Vajon milyen okai lehetnek annak, hogy a 150 évvel ezelőtti közlemény egy országoszele megjelölés laphoz tudat adta a bunyevéc lakosok ferences templomi nagymisái renitenskedéseit, milyen intézkedések kellettek volna, hogy a megütközést keltő fegyelméletlenségüknek vége legyen...?

Hajdan Baján a katolikus hívek vallási érzelmeinek épüléséről a ferencesek gondoskodtak, mert a török megszállás idején a magyar lakosságot részben kizsátoztották, részben elmenekültek, ezáltal a helyükbe az 1696-1690-ben bevándorolt katolikus vallású bunyevécok többségi fölénybe kerültek. Velfűk együtt a törökök elől bujdosó franciskánusok is visszatértek, így a plébániájuk nyelvhasználatá bunyevéc lett, amig magyar plébániát nem állítottak fel. Talán egy kissé ez lehetett oka a bűszkén erre az időkre emlékező templomalapító bunyevécok viselkedésének...? Lehetséges, hogy az említett vélekedés nem eléggé meggyőző annak okán, hogy városunk más-más vallású lakói minden időkből többnyire megszokott összhangban és békességben éltek egymással?

Utánajárva az 1857-ben leírtaknak, elmondhatjuk, hogy alapvetően az egészséges bunyevéc öntudat lehetett kiváltó oka a templomi rendbontásnak. Árböngészve a bajai ferencesek háztörténetét 1902-ig, fel-lelhetők ennek nyomai. Így például észrevehető, hogy az istentisztelet előírt rendjének betartásához a buzdó bunyevécoknak nem mindenben filzódott érdeke, első-sorban a templomi bunyevéc nyelvhasználatot bíányolták.

A szerzetesrend folyamatosan szabályozta a miséket elhangzó ígéhirdetések rendjét, a Pádai Szent Antalról elnevezett bajai konventnek mindig voltak olyan hit-szónokai, akik minden vasárnap és ünnepp-nap váltakozva prédikáltak. Magyarul havonta három alkalommal, csak vasárnapként egymás után egyszer németül,

egyszer bunyevécül. A nagybűjtben pl. minden vasárnap három beszéd volt, magyar és német a reggeli, délelőtti órákban, bunyevéc pedig délután. Bunyevéc nyelven hirdettek ígét többek között Horváth Ignác és Samanovics István borsódi adminisztrátorok (az ottani egyházközség ideiglenes vezetői), továbbá Csugicz Flórián, Kelemen István, Krajcsenics Dániel, Stipity Gyula és Zaruba Ciril hit-szónok atyák. Létezett olyan időszak is, amikor nem volt a szerzetesek között bunyevécül tudó páter. Akkor vidékről hívtak papokat. Olyan esetről is tudunk, hogy egy tősgyökeres magyar rendtag – aki nem ismerte a bunyevéc nyelvet – nagy fáradsággal leírta, betanult vagy felolvasva a bunyevéc egyházi beszédet, hogy ne legyen panaszosa a bunyevéc hívőknek. Az említettek ellenére a bunyevéc prédikációk arányával elégedetlenek voltak, az időtáiban is, amikor pl. 1900-ban a lakosság 75,7%-a magyar, 7,8%-a német, 1,4%-a egyéb, 15,1%-a bunyevéc, sokak anyanyelvi volt, és a 23.852 lélekszámú Bajának 95,9%-a magyarul (is) beszélt.

Régi szociális szerint a zárda folyosójáról is fel lehetett járni a kőcúra. Ezt a privilégiumot a világák számára megszüntették 1902-ben, kivételt képeztek Szent Antal napján a férfi énekesek, virágvasárnap a bunyevéc férfiak – akik a passiót énekelik – és nagypenteken ugyancsak a passiót éneklő magyar énekesek. Ezt az intézkedést a szerzetesi tartományfőnök is helyeselte, az érintettek viszont elégedetlenkedtek az intézkedés miatt.

Sajnálatos botrány színelhőve lett a templom 1902. április 26-án, a húsvét utáni második vasárnap, a nagymise alatt. A Glóriát latinul éneklő noviciusokból álló kart éktelen zsvaj zavarta meg. A „nyelvünket akucjuk”, „bunyevécül énekeljétek” és hasonló kiáltások hangzottak el. A miséző páter egy ideig várt, majd a hívők felé fordulva csendre intette őket. Mivel a lárna tovább tartott – közben az orgona színet nélkül szűlt, hogy a bunyevécok éneket és zsongóját elnyomja –, a pap csak csendben tudta befejezni az istentiszteletet. A rendfőnökért is elszaladnak, akik a zavartak hamarosan elkövetették a templomból, a főkolompokost pedig a rendfőkapitányságra kísérték, ahol a skandalumról jegyzőkönyvet vettek fel.

Régi beidőzött cselekvés volt, hogy a vasárnapi misét délelőtti 10-kor egyszer magyar, máskor német, illetve bunyevéc

prédikáció előzte meg. A rend kormányzója azonban körlevelet bocsátott ki az őzszeres rendházhoz, hogy a vasárnap délelőtti üggyevezett nagymise kizárólag latinul mondassék, illetőleg énekeltesse a rend életben lévő és elhunyt tagjaiért, valamint jötevőijért. Ezt tartották méltánytalannak a bunyevác hívek, ezért zajongtak, pedig Martino Fortunat gvardián (rendfőnök) szerint még Zágrábban is latinul kellett mondani a misét a rend templomában, amit az igazi pánhórvátok keresztényi megnyugvással fogadtak, nem félve nyelvtől, de a mi bunyevácaink botránny rögtönöztek miatta.

A ferencesek háztörténetükben erről az incidensről többek között ezt írták: „A bunyevácok erőszakos viselkedése nagy felháborodást keltett az egész városban. A dolog a ft. érseki hatóság és a P. Provinci-

ális elé került. A kapitányság pedig hivatalból áttette a dolgot a kir. Ügyészséghez, és a bunyevácok a bíróság elé kerültek. El is ítéltettek öten, akik leginkább szerepeltek a zendülésben, hathefti börtönt és 100-100 korona pénzbírságot róttak rájuk, de fellebbeztek és szerencséjükre a büntetés alól felmentették, csak 40-40 koronát kellett fizetniük.”

Hasonló esetek elkerülése végett ezek után, miként azelőtt, a magyar és a bunyevác hívek az ünnepi miséken váltakozva énekelhettek, míg minden harmadik vasárnapon német ének helyett a kolostorban hittudományokat tanuló papnövendékek gregorián énekekkel kísérték az ünnepi szentmisét.

A régi templomi skandalum óta több minden módosulás történt. Maupság a bunyevác anyanyelvűek száma jóval ca-

kélyebb, mint 105 évvel ezelőtt, sajátos érzelmviláguk is változott, érdekérvényesítőre képesek, de türelmesebbek, nem kötelezők.

A római liturgiában a harmadik évszázadtól a misék nyelve a latin volt, amit a II. vatikáni zsinat után váltottak fel a nemzeti nyelvek. Ezzel megreformálták a liturgiát, bevezették a nemzeti nyelvű misézést. A kolostorban élő ferences szerzeteseket 1950-ben elhurocolták, a kolostort bezárták, az épületet 1952-ben államosították. Maupság a bunyevácok számára minden hónap utolsó vasárnapján a 1/10 órákor kezdődő énekes misén a Szabadkáról átjárt Ivan Moletyit ferences atya prédikál és mond misét Werner József kántor közreműködésével, a húsvéti passiót is anyanyelvükön énekelhetik.

Bánáti Tibor

Útszéli kereszttek hazánk bácskai határszakaszán

III.

Egykori szakrális emlékek az ország-határon

Az ebbe a csoportba tartozó és az országhatárhoz kapcsolódó útszéli kereszttek közös jellemzője, hogy töredékesen maradtak fenn vagy csak a régi térképek jelöléseiből tudunk róluk. Utóbbiak közé tartozik az E 9-es határkö közelében, a Hercegszántó és Bérég közötti út országhatár átvágó részének keleti oldalán az 1930-as évek elejének térképein jelölt kereszt, amelynek helyén ma a hercegszántói határőrkézlőhely vámhivatalának épülete áll. Sajnos, az útszéli keresztet illetően nem sikerült információt fellelni: a hercegszántói plébániai irattárban nem tartalmaz erre vonatkozó adatot és a község legidősebb lakói sem emlékeznek rá.

Regőce határának legészakabb pontjánál, az E 101-es határjel mellett az I. világháborút megelőző K.u.K. térkép még nem, de az 1930-as évek katonai térképe már jelez egy útszéli keresztet. A terepen megállapítható, hogy a szakrális emlék csak töredékesen maradt fenn és darabjai kb. 4-5 méterre szerb területen fekszenek. Magyar oldalról néhány téglá (véltetően az alapot rakták ebből) és három nagyobb kőtömb látható (valószínűleg a kereszt középső részének darabjai). Elhelyezésénél fogva az útszéli kereszt – a két világháború között – a Garam-Katymár határszéli nyári úton közlekedőket készítette köszönésre. Később a feszülte váló politikai viszonyok miatti

Az E-101-es határjelnél, a már szerb oldalon állított kereszt darabjai

kitepítések és a déli határzár kiépítése lehetővé tennék a tétlét az út használatát (Orgoványi István: *A déli határszél 1948 és 1956 között* 253-297. oldal, in: Bács-Kiskun Megye múltjából, XVII. kötet).

A Bokodi-Kigyós osztona az E 115 határjel mellett hagyja el a magyar területet, majd visszakarnyarodva a határvonalhoz az E 122 határjel közelében szerb területen találkozik a Katymár felől érkező Kigyósfőcsatornával. Az egyesült Kigyós ezután visszatér magyar területre, az E 124 határjelnél kisebb baráival bővül, végül Regőce

felé halad tovább Szerbiába. A bara mellett emelkedő dombon a XX. század elejének térképei szerint a Radics major épült ki, s a közeli vízparton az 1930-as évek katonai térképének jelölése szerint szentképes oszlop állt. A terepi bejárás alkalmával a leírt helyen kb. 15-20 darab, alaphoz származó téglá és a szakrális emlék közép részének nagy kőtömbje került megtalálásra. Felíratot egyik oldalán sem sikerült leolvasni. A keresztre Katymár legidősebb lakói nem emlékeznek, Weber Andrásné a major északi Pál és Walter György nevű

Az egykori Rudács-major előtti kereszt magmaradt darabja

béridőt említhető a II. világháború előtti időszakból. Érdekes, hogy ez a hely, a Katymár-Regőce és az Őrszállás-Bácsborsód közti utak (utóbbit a helyiek Pestifűtnak nevezik) kereszteződésének környezete, az itt elhaladó embereket állandóan zaklató betyárbandákról hírhedt császári helye. Pilaszaonovits Anna itteni „Sindéles” csárdájában ölték meg Zavaros Istvánt és nejét (Bácska, 1884. 43. számnak beszámolója), majd néhány év múlva újabb gyilkosság történt ugyanitt (Bácska, 1889. 88. szám híre). Tehát, úgy tűnik, ebben a térségben különösen szükség volt a jó szándékú emberek megvédelmezésére, így a keresztekre is.

A Bácsalmás-Bajnok határátkelőhelytől keletre, az E 227-es határjel közelében az 1930-as évek térképe útszéli keresztet tüntet fel, a hely közelében a Brandt család tanyaja állt. Az 1925-ben született kumbajai Takács József elmondása szerint a keresztet a család állíthatta. Később tanyájukat a körülötte fekvő földekkel elárverezték, az új tulajdonosok Berger Mihály és fia, István lettek. Őket és a közelben élő többi, különböző szempontok szerint nyilvántartásba vett határszéli lakost az 1950-es évek elején kitelepítették, majd a tanyákat lerombolták és a földeket tagosították. Az adatokból szerint a kereszt ebben az időben tűnhetett el teljesen.

Szakraális emlékek az országhatár közelében

Bácsszentgyörgyön a Petőfi Sándor utca végénél, az egykori határőr lakotanya közelében, az országhatártól mintegy 500 méterre található a Tari István és felesége ál-

tal 1926-ban állított és az 1950-es évek sajtós viszonyai között ledőlő kőkereszt megmaradt darabjai. Az útszéli kereszt érdekessége, hogy az állítatók unód nélküli halak meg. Ilyen esetekben általában a környéken lakók vagy a család barátai vállalják a további gondozást. Mivel itt ledőlő keresztiről volt szó és a korabeli viszonyok között nem volt reális esély az újraállításra, a keresztet a korpusszal a házaspár síjára helyezte a helyi közösség (Markovics István és családja szóbeli közlése alapján).

A Gara és Bácsborsód közötti műút nagyjából felénel délre induló út végénél

áll a köznyelvben csak Gara 108-nak nevezett egykori határőr lakotanya. Innen mintegy 300 méterre nyugatra (az E 105-ös határjeltől mintegy 300 méterre) az 1930-as évek térképe pusztát, mellette keresztet tüntetett fel. A hely a rendszerváltást megelőzően az állami gazdaság majorjaként működött és a területet ismerő garai illetőségű Márton Lajos szerint akkor még megvolt a vasból készült kereszt. Az utóbbi időben a major megszűnt, a kereszt eltűnt, az épületeket lebontották és az oda vezető út bezártották, röviden: így tűnik el a múlt.

A Katymár felől érkező Kigyós-főcsatorna és a Crna bara (Fekete-tó) találkozásánál emelték Nepomuki Szent János homokkőből faragott, kh. 220 centiméter magaságú, eredetileg festett szobrát. A terület Beicht János egykori tanyájához tartozott és a megszüntetett őleányi vasúti megállóhelytől északra fekszik. A korábban már ledöntött és letört fejú szobrot néhány évvel ezelőtt katymári lojalpatrióták eredeti helyéről a faluhoz közelebb hozták. Ott állították fel újból, ahol a Katymárról Regőce felé haladó földút áthalad a Kigyós-főcsatornán. Megjegyzésre érdemes, hogy a kumbajai Rákóczi Ferenc utcában álló szintén fej nélküli Nepomuki Szent János szobor anyagát, méreteit és formáját tekintve nagyfokú hasonlóságot mutat a leírt katymári szoborral. A madarasi plébánia előtti teljesen ép Nepomuki szobor szolgálhatna mintaul előzőek restaurálásához.

A ledöntött Tari-kereszt Bácsszentgyörgyön

Nepomuki Szent János fej nélküli szobra a katymári határban

A Braun-kereszt vízszintes része a korpusz mell feletti részével

A Kigyós-főcsatorna Regöce felé még egy másik víz, a Bila bara (Fehér-tó) vizét is felveszi. Az utóbbi partja mellett húzó-dó, a Pesti-útnak nevezett földút mellett állt egykor a Pilák-kiskastély (a korabeli térkép jelölése kiskastélynak nevezte a kúriákat). Erről a kúriáról olyannyira nem maradtak fenn adatok, hogy a *Magyar kastélylexikon* Bács-Kisacsa megyét tárgyaló 2004-ben kiadott 2. kötete meg sem említi. Pesti-útnak nevezik azt a szelékutat, amely Dél-Bácskából Órszálláson keresztül észak felé átnetszette Katymár nyugati határát, majd Kövesmajortól Baja felé

haladt tovább (Láng József: *Katymár község földrajzi nevei*. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, Budapest, 1966, 327. oldal). Az I. világháborút követő térképeken a Pesti-út Pilák-Júria melletti szakaszának nyugati oldalán útszéli kereszt állt. Később a kúriát tulajdonosa eladta Roth Istvánnak (Wéber Andrásné szóbeli közlése szerint), aki 1935-36-ban lebontatta az épületet és aranyát eladta (két ház épült belőle Katymáron). Ekkor tűnt el a kereszt is: napjainkban csak az ottani építmények betonalapjainak megmaradt darabjai emlékeztetnek a múltra.

Az egykori ólegyeni vnsiti megállóhelytől délre, az Órszállás felé vezető földút mellett tanyájuknál állítottott útszéli keresztet 1920-ban történt házasságkötésük követően Braun Mátyás (1900-1974) és felesége Hümpfner Zsuzsanna (1903-1976). A ledöntött kereszt darabjai megvannak, belőlük kisebb pótlásokkal a szakrális emlék újra felállítható. A keresztoszárak végződése díszes faragást, a korpusz állapota jó, „cuppín” a lábfejek hiányoznak. A halott Jézus feje a szokásos ábrázolásnak megfelelően jobbra fordult, az élettelen testen jól látszanak a bordák, és csipőjét ágyékkötés fedi. Régi voltát az is mutatja, hogy a korpusz váll feletti része a kereszt vízszintes szarival, míg a test többi része a függőleges részsel egy közből került kifüggesztésre.

Madarasról kelet felé a Kurbaja felé vezető nyári úton a Bácsalmás irányából érkező Kigyós-főcsatorna hídján áthaladva jobbra fekszik Alsó-Göböljárás pusztája. Az egykori majorságban állt kúria "utolsó tulajdonosa Latinovits Oszkár volt, akinek fia egyik letehetősebb színművészsziünk, a "színészkirály", Latinovits Zoltán volt" (Virág Zsolt: *Magyar kastélylexikon* 2. kötet, 141. oldal). A nyári útról az 1945 után lebontott kúriához kiágazó bejárat mellett a korabeli térkép útszéli keresztet tüntetett fel, amely napjainkra egyre puzatulóbb állapotban van. A kúriacsisban álló, elvadult növényekkel benőtt, díszítésében mértékertartó, ledől kő korlátal körbevett útszéli keresztet 1875-ben állították (a szakrális emlékre a madarasi Mazsics Dávid hívta fel figyelmemet).

A Braun-kereszt darabjai a katymári határban

Egyszerű, de a lényegét tartalmazó felirata a következők:

**LATINOVITS ILLÉS
ÉS CSALÁDJÁ
EMELTETTE 1875.- ÉVBEN**

Latinovits Illés keresztje a Madaras melletti Alsó-Göböljárás pusztán

Itt arról a Latinovits Illésről (1820-1886) van szó, akinek birtokossága alatt készült el a II. világháború után lebontott kutyamári kastély, továbbá ő építette a család bácsorbódi temetkezési kápolniját (utóbbival folyóiratunk 2006. szeptemberi számában foglalkoztunk). Latinovits Illés unokája, Oszkár volt a kúria lebontás előtti utolsó tulajdonosa. Az útszéli kereszt kőből faragott középrészének előlapjába vésték a feliratot. Tetején két körbeütött szegélylécszerű díszítés után nyeregtetőre hasonló pár-

kányt helyeztek el. Ennek középsőbe állították a keresztet, amelynek végei a nyeregtető alakjával és szögével megegyező záródásúak. A korpusz hiányzik és a kereszt letört felső szárát utólag tették rá a vízszintes részre.

Az említett, Kumbaja felé vezető nyári út mellett az E 211-es számú határjelről mintegy 250 méterre északraleté állt a Weigand család tanyája: az 1930-as évek térképén már meglévő út menti keresztet ők állították. A közeli szomszédságot Brandt Imre, Szujer Jakab és Brandt Martin tanyái jelentették. Az itt élők egykor tanyasi misét és Úrnapj bocsút tartottak ezen a helyen (a kumbajai Havasi Anna és Takács József elmondásai szerint). A németek 1946 júniusában törtétt kitelepítése után a Bácsalmási Állami Gazdaságot kapta meg a területet, amely a tanyákat kiadta dolgozóinak. Később az épületeket lebontották, és az út menti kereszt papjainkra meglepően jó állapotú darabjaiban maradt meg. Úgy tűnik, mintha nem ledöntötték, hanem szétszedték volna, és darabjait a korpusz kivételével a nyári út mellett hagyták. A fénykép 2006. decemberében készült, akkor erőfelé friss fűvágás nyomai voltak láthatók.

Csikérrától északra, az E 283-as határjelről mintegy 500 méterre megújulás alatt áll az 1899-ben Balázs Piri Antal építtette kápolna. Gabonát hordtak be a tanyára, amikor a hirtelen jött zivatar villámcsapása leterítette Antal nevű fiát és a kocsi elé befogott két lovat. A szerencsétlenség helyén készült (az unokája Balázs Piri Imre elmondása szerint fülöngg beépített) kápolna emlékezteti az arra járókat a múlt eseményeire.

A Weigand-kereszt darabjai a Madaras-Kumbaja nyári út mellett. Jól felismerhető a kép jobb szélén a keresztet tartó fogazott díszítésű párkány

Összegzés

A környékbeli települések idős lakóitól kapott információk és az illetékes plébániák iratanyagának áttekintésével megkíséreltem a Felső-Bácska országhatáron és annak közelében található szakraális emlékeket leltárba venni. A munkában az előzők mellett fontos támpontnak bizonyultak az útszéli keresztet feltüntető II. világháború előtti térképek. A terepi bejárások során igyekeztem a látottak dokumentálását elvégezni. Sajnos meg kell állapítani, hogy a figyelmetlenség, a nemtörődömség és a karbantartások elmaradása miatt sok kereszt elpusztult és eltűnt, ledöntött maradványaik végőrártak élik vagy szerencsés esetben egyszerűen csak hiányosak. Ezért tevékenységem célja szakraális emlékeink összegyűjtése és számbavétele, illetve a vizsgált terület sajátos jellegéből adódóan a mai országhatár kialakulása folyamatának történeti keretbe ágyazott bemutatása. A trianoni békeszerződést követő és napjainkig terjedő időszak politikai-társadalmi eseményei-történelmi nem hagyhatók figyelmen kívül a szakraális helyek mai állapotának kialakulásában, ezért is igényelt ekkora terjedelmű *Az országhatár* című anyagréz. A II. világháborút követően a földek birtokviszonyaiban és a falvakban lakók életében jelentős változások történtek: a szigorúan ellenőrzött határsáv létrehozása okán ez fokozottan igaz a bemutatott terület falvainra és környékükre, illetve a szakraális emlékhelyek látogathatóságára.

Az útszéli keresztet elődeink vallásosságának és az állítottak áldozatkészségének tanúi. Vallásosságának azért, mert bíttek benne, hogy demonstrálja Isten jelenlétét, és a kereszténység szent jeleit megvédelmezi azt a tulajdonukat, amely előtt állították. A falubeli ház előtt állított kereszt a tulajdonost, a családot és az épületet; a határbeli tanya mellett emelt az ott lakókat, az épületeket, a jószágot és a környező földeket óvta. Együttal az ide érkező közsöntésre, az eltávozott búcsúzásra készítette. Áldozatkészségüknek azért, mert a cikkben bemutatott példa öszerejénét teszi a mai értékviszonyokkal a kereszt emelésének költségeit, tehát képet kaphatunk mekkora teherként jelentett a keresztállítás. A XIX. század végének és a XX. század elejének gazdasági fellendülése igyekezettel párosulva teremtette meg a keresztállító családok törekvéseinek anyagi bázisát. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni: így tűnik, az állítottak közösségben elfoglalt helyét

is tükrözze egy-egy útszéli kereszt. A feliratok nevének kiemeltebb betűnagysággal elkészített vérese nyomatköszöntés azon családok birtokosságát és a családnev megörökítését, akik a keresztállítást megengedhették maguknak.

Az I. világháborút követően országosan tapasztalt keresztállítási „hullám” oka kétfős. Egyrészt a borzalmatok félt-túltelt emberek hálaadó, míg a gyakran ismeretlen helyen vagy távoli földben nyugvó hősi halottainak emlékeresztet, helyi emlékhelyet emeltek. Napjainkban sajnos keresztállító szokássá vált, hogy a községek balcsentben elhunytainak a szerencsétlenség helyén a hátramaradtok emlékként kis keresztet emelnek.

Az útszéli kereszteteket jellemzően közepérszéli tetéjén, a felső párkányra állított kereszt tövével olyan Mária-alak díszíti, amely többnyire fészobor vagy szobor. A bemutatót szakrális emlékek egyikénél sem találtam meg a Mária-alakot, bizonyára elveszték, részletezésükre a leírásokban nem tértem ki.

Szeretném köszönetemet kifejezni Jánosy István katynáci és madarai, Polyák Imre hercegszántói, Szűcs Tibor nagybarancsai, Velencei Tamás garai és bácsszentgyörgyi plébánosoknak, akik a gondjaikra bízott plébániák insturába történő betekintését lehetőségnek biztosításával a cikk elkészítését segítették. A szövegben számos alkalommal történet utalás az adatközlők és segítők sze-

mélyére: nekik, nevük újabb megemlézése nélkül, ezúton is megköszönöm segítségüket. Rajtuk kívül köszönettel tartozom a Bácsbokodi Határrendészeti Kirendeltség vezetőjének és munkatársainak, akik számos adatot egészítettek ki munkámat, illetve az általuk megtalált és megőrzött Hiesi-keresztész bemutatóásával hozzájárultak a múlt örökségének ismertebbé tételéhez.

Bízom benne, hogy a cikk ráirányítja a figyelmet a népi vallásosság és népművészet eltűnőben lévő értékeire, és közülük mind többnek sikerül a „sorsát” megnyugtatóan rendezni. Már csak azért is, hiszen ismerjük a szólásmondást: „Kidőlt kereszt előtt nem emelnek kalposzt.”

Dr. Nebojski László

Mészky kispasztikái

Mészáros Gábor Mészky keramikus-szobrászművész műhelyében körtpillantva készülő és már kész alkotások változatos sokasága kelete fel az oda belépő érdeklődését. Figyelmem most mégsem legközelebbi kiállításnak fészereplőire, a kispasztikákra irányul, hanem egy készülő samott szoborra, amely így félig készen is monumentális hatásával urálja a teret. Mészky eddigi legnagyobb méretű torzóját formálja... Mondhatnám: paradox a helyzet. Aktuális tárlatán kis méretű szobrai kerültek reflektorfénybe, most készülő alkotásánál viszont a nagy méretek által megváltozott kivitelezési, technológiai, tartalmi, formai kérdések, térszervezési problémák izgatják. De, ahogy elmondta, eddig is úgy volt, hogy a nagyobb alkotásokkal párhuzamosan szü-

tek meg a kispasztikák, amelyek nagyon is szerves részét képezik a szemléletben és esztétikumban egységes életműnek, amit Pogány Gábor művészettörténész a következőképpen jellemez:

„Mészáros Gábor sajátosság torzók képzőművészeti megközelítés szerint finoman, enyhén perverzítással megfogalmazott erotikus formák, a történelem előtti idők cserép-időjainak második évezred végi, harmonikussá oldott, vaskosságuk elemére szinte légius változatai.”

Mészky nőalakjainak (torzónak, időljainak) vaskosságát, gömbölydedségét gyakran fémszínű színezéssel, a kobalt, a vörös, a barnászöld különböző színárnyalataival teszi légiessé. Kispasztikáinak nagy része – több sorozata – ilyen organikus gömbölyded torzó. Kísérletező kedvében egyikét-másikat kipróbálta – mégsem váltak nippé. Más sorozataimál (Lovagkor, Kökénydomb, Metamorfózis, Rene Magritenek ajánlva) viszont sarkosabb, keményebb, konstruktívabbá válik vonalvezetése mondanivalójához, témái hangulatához igazodva.

Mészky alkotásairól sugárzik, hogy formaalakításai (beleértve színezésüket is) a méretektől függetlenül egyénien karakteresek. Összetevészetetlenekek. És mivel modern formanyelven megfogalmazott absztrakt szobrokról van szó, ez különösen figyelemre méltó.

Már indulnék, amikor Mészky rüök egyik legújabb szobrocskájára, és csak annyit jegyez meg: szocreál. Svájcisapkák, adéltátrók szaki. Egy letűnt (?) korszak emblematisus figurája. Mészky gúnyok szánta. Én annál többnek érzem. Fogal-

mazhatnék úgy is: a sors iróniája – miközben mostani életünk valóságosságára és annak digitális tárlására gondolkodom...

Schmidt Antal

(Mészáros Gábor Mészky keramikus-szobrászművész tárlata május 10. és június 17-e között tekinthető meg a Csillagvizsgáló Intézet Borbás Mihály Bemutató Termében – Baja, Tóth Kálmán u. 19. – munkaspokon délután.

Beszélgetés Pasquale Fornaróval, a Messinai Egyetem tanárával, a Türr-monográfia szerzőjével

Milyen családi háttérből érkezett a történelem szakmába? Mint tudjuk, minden történelem ismeri családját eredetét.

A családom már több nemzedék óta Messinában él, de nem zárható ki, hogy eredetileg Venetóból vagy Piemontból származnak, ahol a Fornaro név (pék, aki a kenyeret készíti) sokkal gyakoribb, mint Szicíliában és Calabriában. E vezetőknél déli változata ugyanis – ami mindenhol igen gyakori – inkább a Furnari, vagyis a szó többes száma, nem a Fornaro. A távolabbi ősökről sajnos nem maradtak fenn családi dokumentumok.

Melyek voltak az első impulzusok, amelyek a történelem felé irányították az érdeklődésedet?

A történelem iránti szenvedélyem már egészen fiatal koromban jelentkezett. De a modern és a jelenkori Közép- és Kelet-Európa területének, népeinek történelme felé kétségtelenül a csehszlovák világ idején fordult a figyelmem: az 1968-ban átélte személyes élmények hatására. Egy prágai barátom, akivel korábban leveleztünk, éppen azokban a drámai augusztusi napokban látott vendégül, amikor a szovjet csapatok megszállták az országot. Az élet semmi máshoz nem hasonlítható lecke adott nekem – és ekkor kezdtem el igazán érdeklődni a „másik” Európa iránt. Meg akartam ismerni történelmi, politikai és kulturális sajátosságait, hogy megértem, miért is következett be ez a tragédia. A történelmi fejlődést, a századok során zajló legfontosabb politikai eseményeket kezdtem el tanulmányozni. És jelenleg is éppen ezt a tantárgyat, Kelet-Európa történelmét tanítom a Messinai Egyetem Bölcsészkarán.

Hova jártál iskolába, kik voltak a kedvenc tanáraid?

Tanulmányaimat szülővárosomban, Messinában végeztem. Előbb filozófia szakon szereztem diplomát 1972-ben, majd – a már említett kelet-európai érdeklődés eredményeképpen – orosz nyelv és irodalomból diplomáztam 1989-ben. Mestereim közül különös szeretettel emlékszem Rosario Villari és Paolo Alatri történészekre, nemzetközi szintű kutatók mindketten, és az orosz szakon Pietro Zveremecsin professzorra (ő fordította le először Boris Paszternak Doktor Zsigmondját a nyugati világban). Természetesen nagy hatással voltak rám Magyaror-

szágon töltött ösztöndíjas hónapjaim is, négy alkalommal (1975, 1978, 1983, 1989). Ennek során több magyar tudóssal találkozhattam, akikről sokat tanultam, és akikkel – főképp az én korosztályomban tartozókkal – folytatódott és folytatódik a barátság és a győlmölcsöző tudományos együttműködés a mai napig (Csorba László, Horváth Jenő, Gergely Jenő stb.).

Olasz szempontból miért érdekes a téma, amivel foglalkozol?

Olaszországban a Kelet-Európa iránti, főként politikai jellegű érdeklődés növekedése kétségtelenül újabb kelet felé jelenleg, főképp ha azzal vetjük össze, milyen kevés tudós foglalkozott e terület kutatásával az utóbbi 30-40 évben. Az ok nyilván a szovjet birodalom összeomlása és a szabadságukat visszanyerő országok belépése az Európai Unióba. De a történelem számára tágabb perspektíva nyílik, ha figyelembe vesszük, hogy a modern korban, különösen az olasz Risorgimentóval párhuzamos időszakban milyen sok hasonlóságot fedezhetünk fel az olasz és a magyar nép nemzeti történelme között. Így lett kedvenc kutatási témám a két függetlenségi mozgalom – néha rendkívül szoros és hosszú ideig tartó – kapcsolata,

a természetes és kölcsönös szimpátia a két nép között, a közös harc a Habsburg-uralom ellen. De a 20. századi folyamatok, a két világháború közötti olasz-magyar kapcsolatok is igen tanulságosak, így ezek tanulmányozása is szerepel kutatási terveimben.

A bajai olvasókat bizonyára érdekli, hogy miért éppen Türr István választotta legutóbbi könyved hősnévé?

Türr rendkívül érdekes és összetett személyiség – személyes emberi sorsa éppúgy nagyon izgalmas, mint Itáliához fűződő szorosabb kapcsolata. Ez 1849-ben kezdődött, amikor dezertált az osztrák birodalmi hadseregből a Ticino folyón át a piemonti oldalra, és egészen haláláig, 1908-ig tartott. Türr a mai európai állampolgár prototípusa: szereti és becsüli hazáját, de azokat az országokat is, amelyekben élt és munkálkodott (Olaszország, Franciaország, Görögország). Kiváló és megbecsült katoná, Garibaldi egyik fő segítőtje a dicsőséges „Ezrek” vállalkozásában 1860-ban, de kitűnő diplomata is, kényes küldetésekkal bízzák meg, de pacifista is *ante litteram*, meggyőződése a dialógus és a döntőbírótság eszközöknek használata, mint megoldás

Kép: Pasquale Fornaro, Sebestyén Mária és Csorba László a budapesti Olasz Kulturális Intézet március 14-én rendezett Garibaldi-estjén

korának nagyobb nemzetközi válságaira. Háborús katonából hamarosan a béke „apostolává” válik, aki eltéli a 19. század végének imperializmusait, és hirdeti a fokozatos lefegyverzés szükségességét. A 20. századi Európa nagy tragédiája, hogy nem tudta időben megérteni ezeket a morális intelmeket és azt a bölcs felismerést, hogy az öreg kontinens számára drámai és pusztító veszélyeket rejt magában a szízdadalón már egyre terjedő háborús politika.

Befejezésül arra volnék kíváncsi, mire emlékszel a legszívesebben magyarországi utazásaidból?

Ezer meg ezer történetet és emléket őrzök, és mindegyik nagyon kedves számomra. Elsőnek egy gondatlan énekléssel töltött, gyönyörű nyári este jut eszembe, még a '70-es évek elejéről, amikor olasz és magyar dalokat énekelünk együtt sokan, olasz és magyar fiatalok a budapesti Ifjúsági Parkban, későbbkivül a mainál nehezebb időkben. De másra is

Magyarországra jöttem feleségemmel 1976-ban! Eszembe jutnak a régi barátok, akikkel mindmáig szívesen találkozom (sajnos, néhányan már nincsenek közöttünk). Még kell említenem mértéktelen szenvedélyemet a töltött káposzta iránt, és szinte szertartásszerű, hogy amikor Budapesten járok, mindig felkeresem a vasárnapi bolhapiacot a Petőfi Csarnokban.

Köszönöm a beszélgetést.

Csorbá László

Bartos Endre digitalizált életműve és színes albumai

Bartos Endre (1930-2006) nagyon kevés vágya közül az egyik legerősebb az volt, hogy szeretett volna kézbe venni egy, a válogatott alkotásait bemutató nyomdai albumot. A támogatók hiánya és súlyos betegsége miatt nyilvánvalóvá vált, hogy vágya életében már nem teljesülhet. Tiszteleje és jó barátja ekkor döntött úgy, hogy nem éppen fiatal fejjel képszerűsítő programokat tanul meg számítógépen, és Endre életművét a nyomdait megközelítő minőségű fénymásolatok (színes reprodukciók 120 g-os papíron) albumsorozatban jelenteti meg. A művész boldogan vette kézbe 2006 februárjában az első. *Tisztelet a modernizmusnak (vázlatok)*. Ezt követték még Bartos Endre életében az *Ifjúkori tanulmányok*, majd az *Életem I.* és *Életem II.* Utóbbi rövidlet

halála előtt készült el, a nagybeteg már nem tudta kézbe venni, a jó barát lapozta végig számára a betegágyánál. A teljes életmű számítógépes feldolgozását és az igényes kötetek összeállítását Bartos Endre művészeti hagyatékának gondozója, Pálmai József végzi. Munkájáról a következőket mondja:

Terveim szerint az eddigi hat mellé (időközben elkészült ugyanis az *Életem III.* és az *Életem IV. (portrék)* is, összesen már 1130 színes reprodukcióval) még ugyanennyi album fog megjelenni. A következő három kötet az *Életem*-sorozat folytatásaként tematikus válogatásban teszi közzé a festő- és szobrászművész sokszínű munkásságát. A 10. kötetben rajzai, monotípiái, metszetei lesznek láthatók, a 11. albumban pedig plakettjeit

(mintegy 700 db), érmeit, kétféle alkotásait és szobrai (fából és bronzból készültet) tervezem megjelentetni. A 12., egyben a sorozatot lezáró album lesz az igazi Életem-kötet. Ebben a kötetben kívánom feldolgozni Bartos Endre életét sok fényképpel, dokumentummal. De hogy ez a kötet valóban méltó legyen a művészhez, még rengeteg kutatást, anyaggyűjtést kell végeztem. Talán 2008 végére készülhet el.

Bartos Endréről tudott volt, hogy valójában csak az alkotás igazgatója. Nem készített feljegyzést munkáiról, élete meghatározó cseményeiről, nem tette félre a róla megjelent írásokat, de még a kiállítására invitáló meghívókat sem. Mi motívál, hogy fivőreltad ezt a nem kis „nyomozással” járó feladatot?

Mindenekelőtt rendíthetetlen hitem művészi nagyságában. Hitem abban, hogy nincs messze az idő, amikor Bartos Endrét a világ legjobb portréfestői közt fogják jegyezni. Az is fontos természetesen, hogy életműve feldolgozására ígéretet tettem Endrének. De ami talán a legfontosabb: festményeink 80-90%-át nem színgónta (pedig mennyit kérték ennel). Ezért mindemél fontosabb alkotásainak felkutatása, lefényképezése és albumokban való megjelenítése. Erőt ad munkámhoz az a tudat, hogy az albumsorozat

nemcsak művészi élményt jelent majd a szemlélőnek, hanem évtizedek múlva egy nagyon fontos dokumentumanyaggá is válik. Kérem ezért tisztelettel a sorok olvasóit, hogy amennyiben még le nem fényképezett Bartos-alkotás tulajdonosi, vagy fontosnak vélt dokumentum birtokosa, jelezzék a 79/428-818-as telefonon vagy a következő e-mail címen: pal-malkunsagi@fibermail.hu. A segítséget előre is nagyon köszönöm.

Mekkorra anyag került eddig számítógépes feldolgozásra?

Közel 1800 festmény a vélt háromszerebről, mintegy 600 rajz és vázlat, számos fából faragott szobor, köztéri alkotásainak jelentős része és több száz plakettje van „megjelentethető állapotban” a laptopomon. És tízezer fölött az életével kapcsolatos fiókok – fényképek, okmányok, újságcikkek, vendégjegyzői bejegyzések – száma. Vm tehát bőven nyav a következő albumok megjelenítéséhez.

Köszönöm az információkat.

Schmidt Antal

Szent László-s diák kérdése a Nemzetközi Űrállomáson tartózkodó Charles Simonyihoz

Az 1869-től Szily Kálmán által megindított *Természettudományi Közöny*, mai nevén *Természet Világa* nemzetközi összehasonlításban is az egyik legnagyobb múltú és legregényesebben megjelenő folyóirat, amely 2004-ben a Magyar Örökség díjban részesült. A mércét mindenkor magasra tevő és a természettudományos ismeretterjesztést szolgáló havilap szerzői mind a múltban, mind a jelenben honti természettudományos szakemberek. Már tizenhat éve a folyóirat közepére kötve – mellékletként – a *Természet-Tudomány Diákpályázat* Kárpát-medencéből kikerülő díjnyertes középiskolásoknak munkáit is olvashatjuk. A két fő kategória (Természettudományos múltunk felkutatása és Önálló kutatások, elméleti összefoglalók) mellett az utánpótlás segítését-támogatását szívégyüknek tekintő tudósok számos, a lap profiljához közbűdű különdíjat alapítottak. Közülük az egyik legérdekesebb a *kultúra egysége különdíj*, amely a 2001-ben elhunyt Simonyi Károly akadémikusnak, a Budapesti Műszaki Egyetem egykori professzorának támogatásával jött létre. Itthon és külföldön méltán elismert sikerkönyve, *A fizika kultúrtörténete az emberiség történelmének hajnalától a XX. századig* összességi a tudományág széleskörű történetét. A különdíj olyan fiatalokat hivatott segíteni, akik munkájukban a humán és természettudományos kultúra összefonódását mutatják be.

A kialakult hagyományoknak megfelelően március első hétvégéjén, amely idén március 3-ára esett, tartották meg a Magyar Tudomány Akadémia 2. emeleti díszteremében a XVI. Természet-Tudomány Diákpályázat díjátadó ünnepségét. A Simonyi Károly alapította különdíj eredményének kihirdetése előtt Bacsrádi László, a Buda-

Charles Simonyi

pesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem doktorandusza lépett az emelvényhez, aki soproni középiskolás tanulóként öt egymást követő Diákpályázat díjazottja és a lap szerkesztőbizottságának tagja. „Simonyi Károly fia, Charles Simonyi, folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja, április 7-17-e között a Nemzetközi Űrállomás (ISS) fedélzetén lesz. Ez idő alatt egy este élő rádiómatrőr kapcsolatot fogunk létesíteni az űrállomással. A 6-8 perces időablak során volt középiskolás diákok tehetnek fel majd kérdéseket Charles Simonyinak. Közöttük lesznek azok, akik a Természet Világa diákpályázatának Kultúra egysége kategóriájában az elmúlt évek során helyezést értek el” – jelentette be. Biztán

dr. Radnai Gyula, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Általános Fizika Tanszékének docense rövid értékelést követően a *kultúra egysége különdíj* kategória első helyezését adta át Somogyi Timeának, a Szent László ÁMK Vízizényi Szakközépiskola 12. osztályos tanulójának Péter Rózsa, a *matematika „nagyasszonya”* című dolgozatáért (felkészítő tanára Egyed Istváné és dr. Nebojszki László).

A folytatást Saar Gyulától, a Természet Világa főszerkesztőjétől Timea tanárnak március 20-án érkezett e-mail jelentette:

„Kedves Laci!

Amint az diákpályázatunk díjátadó ünnepségén Bacsrádi László bejelentette, a Kultúra egysége különdíjas diákok közül háromnak lehetősége nyílik arra, hogy Simonyi professzor fiának, aki akkor a nemzetközi űrállomáson tartózkodik, kérdést tegyünk fel.

A rádiókapcsolat időpontja még pontosításra vár, de előreláthatólag április 12-15-e között lesz.

Somogyi Timeát is szívesen látánk e három diák között, ha vállalja, hogy feljön Budapestre. Kérlek, beszélj vele, s ha igen mond, adja meg elérhetőségeit, hogy a szerkesztő Bacsrádi Laci felvehesse vele a kapcsolatot.

Barátságokkal: Gyula”

Természetesen egy ilyen lehetőségre csak egyetlen válasz lehetséges. Az ígert követő kapcsolatfelvételt nyomán vált véglegessé a kérdésköz személye:

– Fekete Soma, a Természet Világa középiskolások számára kiírt, Simonyi Károly által alapított Kultúra egysége különdíj pályázatán 2002-ben első helyezést elért egykori középiskolás diák, jelenleg egyetemi hallgató;

A kapcsolatban részt vevő diákok bemutatása: balról a harmadik Somogyi Tímea. A kép jobb szélén Charles Simonyi testvére, mellette Staur Gyula beszél a hallgatóságához

– Magyarai Dóra, dr. Magyarai Béla kiépített fűrhajtás lánya, a Puskás Tivadar Távközlési Technikum Diákönkormányzatának elnöke, diákújságíró;

– Molnár Gyula, a Simonyi Károly Országos Elektrotechnikai Verseny első helyezettje 1996-ban, villamosmérnök;

– Petz Érika, a Természet Világa középiskolások számára kiírt, Simonyi Károly által alapított Kultúra egysége különdíj pályázatán 2003-ban első helyezést elért egykori középiskolások diák, jelenleg egyetemi hallgató;

– Sas Péter, a Simonyi Károly Országos Elektrotechnikai Verseny első helyezettje 2002-ban, egyetemi hallgató;

– Somogyi Tímea, a Természet Világa középiskolások számára kiírt, Simonyi Károly által alapított Kultúra egysége különdíj pályázatán 2006-ban első helyezést elért középiskolások diák.

Közülük hárman kötődnek a Természet Világa diákpályázatához, míg a másik kettő a rádiókapcsolat helyszínétől szolgáló budapesti Puskás Tivadar Távközlési Technikum egykori és jelenlegi diákja (az intézmény képes szakembereivel és megfelelő műszaki felszereléseivel a kapcsolat létrehozására).

A diákok rádiókapcsolatának főpróbáját az április 12-én 0 óra 55 perc és 1 óra 3 perc közötti rádióamatőr kísérlet jelentette, amelynek célja: minél több kapcsolat létesítése. A nyolcperces időablakban

34 amatőr rádiós próbált néhány ösvözől szót váltani az ISS fedélzetén tartózkodó Charles Simonyival. Az űrállomás északnyugat felől érkezett a Kárpát-medence fölé, majd dél-keleti irányban haladt el, így Charles Simonyi a földrajzi fekvésnek megfelelő sorrendben szólította az állomásokat (először az ország nyugati részén, s utójára a keleti országokban fekvő állomásokat). A rekordkísérletre jelentkező rádiók mindegyike magyar nyelven beszélt, közülük négyen Szlovákiából, hárman Szerbiából, míg a többiek Magyarország jelenlegi területéről. A cikk írásá idején rendelkezésre álló információk szerint a rádiók 2/3-a került kapcsolatba az ISS-el, így a kísérlet sikeresnek mondható.

Ilyen előzmények után került sor a Puskás Tivadar Távközlési Technikum Rádióklubjában április 13-án 1 óra 15 percor a diákkapcsolatra (a horizonton ekkor bukkanat elő a Nemzetközi Űrállomás). A beszélgetés teljes szövegét az urvilag.hu és a www.termeszettvilaga.hu cikke alapján közzéadjuk (HASKHC a Puskás Technikum hívójelű, HASSIK pedig Simonyié).

„HASKHC a Puskás Technikum rádióklubja hívja a Nemzetközi Űrállomáson HASSIK-t, vétel...”

Eleinte csak a statikus zaj fogadta a hívást, ám kíváncsiakra válasz is érkezett:

„HASKHC itt HASSIK... can you hear me?”

Ezzel kezdetét vette a Természet Világa, a Magyar Asztronautikai Társaság és a Puskás Tivadar Távközlési Technikum közös rendezvénye, amelynek keretén belül hat diák intézett kérdést a Nemzetközi Űrállomás fedélzetén tartózkodó Charles Simonyihoz. Amatőr rádiós kapcsolat kereszttül mintegy kilenc perc áll rendelkezésre, hogy közvetlen kapcsolathoz lép-hessenek a kiválasztott diákok Simonyival. A kapcsolat létrejötte után bemutatkoztak a diákok és elcsorolták kérdéseiket. Charles Simonyi gondos, hosszú választ adott, a lezajlott beszélgetésből idézzük:

„...Szervusz kedves Károly! Köszöntünk a Puskás Technikumból...kiválóan hallunk Téged! A diákok egyben elmondanák egymás után a kérdéseiket és utána egyben kérném a választod.”

Magyarai Dóra: „Hogyan érzi magát a súlytalanságban?”

Molnár Gyula: „Hogyan működik a magyar Pille műszer?”

Somogyi Tímea kérdése: „Milyen érzés a Földet az Űrállomásról látni, tényleg úgy néz ki, mint a képeken?”

Petz Érika: „Méséljen az Űrállomáson végzett kísérleteiről!”

Sas Péter: „Elégedett-e az Űrállomáson lévő fedélzeti számítógépek operációs rendszerével?”

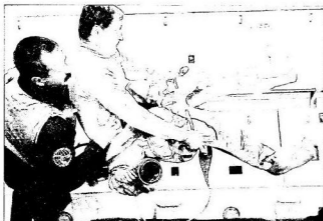
Fekete Soma: „Melyik könyv és mely személy volt nagy hatással Önre a szakmai pályafutása kezdetén?”

Simonyi a kérdések hallatán rögtön bele is fog a válaszokba:

„Az égyam: fel volt dűcolva, tehát átúlsan kellett aludnom, hogy a fejembe szállt vér ne zavarjon. Most minden nagyon természetes és nagyon jól hozzászoktam...”

„Gyulának, hogy hogy működik a Pille műszer. Rendeltetés szerint működik, rugalmas, megbízható, egy hasznos műszer. A mérőfejeket az állomás különböző részeibe el lehet helyezni, a terv szerint az egyiket a zsebben bitorom, a másik pedig a hálózatszkomban van, a többiek az állomás különböző helyein vannak és naponta tudjuk mérni a sugárzást...”

„A Tímea kérdezi, milyen érzés a Földet látni, hogy úgy néz-e ki, mint a képeken. Tényleg jobban is néz ki, mint a képeken, a Föld örösi, csendes, gyönyörű kék színű. A felhők árnyékát illandóan lehet látni. Éjjel a villámok nagyon érdekesek, milyen nagy területnek kerestül és néha városokat is lehet látni. Sajnos, még sok időm nem volt, lehetséges, hogy a hét végén erre több lehetőség lesz...”

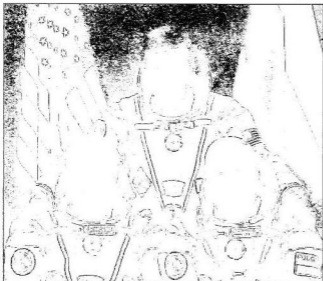

Felkészülés közben

Kép: Dr. Both Előd „Az űrrepülés jövője: az űrturizmus” című előadásából

„Az Erika kérdésére, hogy milyen kísérletek vannak a sugárzásmérésen kívül, vannak orvosi kísérletek is, a vérszegénységet vizsgáljuk, a hátfájást, ami az űrben van, és nekem is fáj a hátam egy kicsit. (Ma éppen nem.) Mérjük a felfeszítők romlását az űrben a sugárzás miatt, és a fedélzeten lévő baktériumoknak a nyilvántartása is elég fontos. Tehát ezek a tudományos kísérletek.”

„A Péternek, hogy elégedett vagyok-e az operációs rendszerrel. Itt biztos arra gondolsz, hogy néhány számítógép Linuxot, néhány pedig a Windows-t futtatja. Nekem erről az a véleményem, hogy minden operációs rendszerre lehet rossz programokat írni, és szerintem az a legfontosabb, hogy a programok jók legyenek... Válszűrni, a programozók azon vitatkoznak, hogy melyik a jobb operációs

Ináulás előtt

(Dr. Both Előd előadásának anyagából)

rendszer ahelyett, hogy megcsinálták volna a programokat jobban.”

„Soma kérdésére a könyv és a személy, én Zsombok Zoltánt említeném, aki fiatalon meghalt, nagyon-nagyon tehetséges mérnök volt, és engem programozásra tanított még 1964-65-ben. És a könyv pedig – akkor még elég fiatal voltam – Obádovics József Gyula könyvéből tanultam a matematikát. Számítógépet persze nem lehetett még semmiből sem tanulni...”

„Rendben Károly, köszönjük szépen a válaszokat, mindent tisztán értettünk. (...) Megköszönjük neked az összeköttetést a szervezők nevében, a Természet Világa, a Magyar Asztronautika Társaság és a Puszkás Tivadar Távközlési Technikum, valamint ennek rádióklubja és az operátorok.”

A Fekete Soma kérdésére adott válaszában említett egyik név hallatán mi, bajaisk büszkén húzhatjuk ki magunkat. Városunk szülötte dr. Obádovics József Gyula, akinek *Matematika* című könyve 50 éve alapmű (1998-ig tizenöt hazai és két német kiadást ért meg), és az elmondottak szerint Charles Simonyi is ebből tanult. Obádovics professzor pályájának fontosabb állomásairól Bálint László írt a *Bajai Honpolgár* 1998. áprilisi számában.

A kora hajnali események folytatását a Természet Világa, a Magyar Asztronautikai Társaság és a Puszkás Tivadar Távközlési Technikum szervezésében az iskola Auditorium Maximusában április 13-án 20 órakor kezdődő program jelentette. Először dr. Horváth László igazgatót házigazdaként üdvözölték a megjelenteket, majd átadta a szót dr. Horváth Andrásnak, a Magyar Asztronautikai Társaság elnökének, a rendezvény levezető elnökének. Staar Gyula, a Természet Világa főszerkesztője részletezte Charles Simonyi és akadémikus édesapja kapcsolatát a folyóirattal, majd dr. Almár Iván a Magyar Asztronautikai Társaság örökös tiszteletbeli elnöke hívta fel egy érdekes egybeszere a figyelmet: Charles Simonyi az ötödik űrturista, míg annak idején Magyarország űrhajósa, Farkas Bertalan szintén ötödikként jutott az Interkozmosz programmal a világűrbe.

Ezután kerültek bemutatásra a nagyközönség és a sajtó számára a kérdést feltevő diákok, majd levetítették a rádiókapcsolat felvételét. A folytatásban a résztvevők kivonultak a Technikum udvarára, ahol dr. Both Előd, a Magyar Űrutasági Iroda igazgatójának szakértő tolmácsolásában mindenki saját szemével nézhette

meg a Nemzetközi Őrállomás aznapi átvonulását. Az Auditórium Maximumban visszatérve a program előadásokkal folytatódott.

Először dr. Grósz Andor a Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Repülési és Őrvisi Tanszékének oktatója *A súlytalanúság emberre kifejtett hatása* című előadása hangzott el. Másodikként dr. Both Eőd beszélt az űrrepülés jövőjéről, az űrturizmusról. Harmadik előadóként dr. Geschwindt András,

a Műegyetemi Rádióklub vezetője avatta be a hallgatóságát a rádióamatőr kapcsolat előzményeibe és részleteibe. Végül dr. Apáthy István, a Közponi Fizikai Kutató Intézetben kialakított Pille doziméter fejlesztőmérnökének vezetője mutatta be az Őrállomás felvitt műszert, amelyhez Charles Simonyi tudományos programja kapcsolódott.

Dr. Charles Simonyi, akárcsak egykor Simonyi Károly akadémikus, tagja a *Természet Világa* folyóirat szerkesztőbizott-

ságának. De a folytonosság nemcsak ebben figyelhető meg: kintifető figyelemmel kíséri az édesapja által alapított *A kultúra egyetge külföldjé* alapítvány további sorsát, amelyet jól példáz, hogy azonnal pozitívan reagált Staar Gyula főszervező felkérésére. Az űrutazás és a diákokkal létesített rádiókapcsolat ugyanakkor megnuttatta, hogy kis országgént is megtaláljuk méltó helyünket a nemzetek közösségében.

Dr. Nebojszki László

Természetes szóda vagy sziksó

A természetes szódat, vagy természetesen sziksó – már az ókori népek is ismerték, moslások, üveggyártáshoz, bőrszerzéshez használták. Oklevélben 1095-ben fűrdül elő legkorábban. A vizek szabályozása, locsapóisa előtt az Alföld tele volt sótóknak, búdítóknak nevezett kisebb-nagyobb tavakkal, melyek zöldesbarna sós vízből csapódtot, „virágzott” ki a sziksó, széksó, amit különböző módon hasznosítottak. A lúgot régekte általában *széksóból* nyerték, amit az úgynevezett *vaksókon*, kiszáradt tavak fenekén-szélén söpörték össze, s koscsikra rakva árultak. A söpést napfeljötté előtt kellett végezni, mert napfényben a széksó elvesztí kristályvizét és megbarnul. Úgy tartják, hogy a májusi széksó a legzsírosabb, de jó az őzi, haramatos időben söpört is. Mivel mosásra is használták, zárt edényben, hordóban, ládában tartották. Hűvös helyen úgy összeállott, hogy fejszével kellett szétvágni, még a hordót is. Azt a helyet, ahol a széksót söpörték, jó karban tartották, Tílos volt rámereni, taposni, kifizártították a gyomnövényektől. Ha nem volt széksóséprre alkalmas hely, elmentek más faluba, ahol lehetett seprni. De hordták faluról falura is szekéren, az utóm hangos „sziksóat vegyenek” kiáltással hívták fel a figyelmet, árulták pénzért, cserélték gabonáért, búzalisztért, korpáért, tojásért. Fatállal mérték, „egyszer töltve”, ami azt jelenti, hogy ugyanannyi terményt adtak, mint amennyi sziksóat kaptak. Boliban is árulták.

A széksóból állították elő a lúgot. Folyótó- vagy esővizet forraltak űstben, ahol csak kútvíz állott rendelkezésre, hamut is tettek bele. A forró vízbe beletették a sziksóat, melyhez sokszor még oltott, „őreg meszet” is tettek, hogy erősítse. Némelyek úgy főzték a lúgot, hogy a sziksóat vízszomszékba kötötték, és az űst filén keresztül dugott pálcára, rúdra akasztották. Aki nem zacsókba tette,

az főzés közben kavarta, és addig főzte, míg nem tisztult, nem szállt lefele. Egy véka sziksóhoz 2 kg darabos meszet tettek és 50 kece vizet öntöttek rá. E keveréket, melyben a mesz megaludt, állni hagyták egy-két napig, hogy a keverék jól leülepedjék. A felül maradt lúgot használták szappanfőzéshez. Az összegyűlt zsindékhöz viszonyítva szemmértékre készítette a lúgot az asszony az űstbe. Az 1870-es évektől kezdve mindinkább záros szódából csinálták a lúgot, 3 kg zsindékhöz 1 kg szódát szoktak venni, amit 8-9 liter vízben oldotnak fel.

De nem csak háziasszonyok főzték a szappant. Amikor Baján még a Főtéren (Szent István, Szentháromság, Béke tér) volt a hetipiac – az 1960-as éveikig –, a Városháza kapujával szemben egy – az utolsó bajai – szappanfőző sátra állott.

Erről a mesterségről egyszer már megemlékeztünk, a szappanosché ládája a mézesum egyik feltve őrzött műkincse, megérdemli, hogy fényképét be is mutassuk. (A szappanfőzők készítették a fagyógyertyákat is – míg a viaszgyertyát a mézesbőbosok – ezért van a ládán a gyertyaköteg is.) 1700-ban 3, 1840-ben 16 szappanfőző mestert írtak össze Baján. Ők gyártották a téglá formájú szappanokat, nem csak a város szükségletére, hanem több megyényi területet elláttak vele. Az ő számukra is dolgoztak a sziksófőző mesterek, akik bérebe vették a földtulajdonostól a söprés jogát, s napszámosokkal söpörtették a kivirágzott sziket, vagy a parton kis halmokat kapartak össze, azt locsolták, kiáztatták, leszűrték, sűrű masszává főzték, majd kemencében éget-

ték, míg fehér porrá nem vált. (Ilyen szikósófőző mester volt a dunapataji Újhelyi Mátyás is, akinek özvegye Baján nyugszik a Kálvária temetőben, s ott lakott a Petőfi utcai házban, melyet márványtábla jelöl, mint Babits Mihály egykori lakhelyét.) Ezt a *kaósót* használták a szappanfőzők, üveggyártók. Az így előállított szikósó egy idő után már nem volt elegendő. Gyakorlati érzéssel megáldott kémikusok, mint Irinyi János, Hatvani István, Pázmány Gábor, Kazny Sámuel és üzletemberek gyárak létesítését javasolták, ahol már nagyüzemszerűen állítanak elő. Egy-egy ilyen gyár létesítése nemcsak szakértelmet, de tőkét is igényelt, ezért több földesúr társult, a kincstár adott szakadalmat meghátározott időre, az is

megszabták, hogy évente mennyit kell előállítani. Ilyen gyár volt a Palicsi-tónál (1782-től), ahol Rikl kémikus és Lieberauer Gottfried, Bécs-Bodrog vármegye főorvosa Splányi báróval (12 000 Ft), Keglevich gróffal és Orcey báróval 6-6 ezer forinttal társult, ugyannyival Rudics Mátyás, aki a könyvelést és pénztárt kezelte, a tüzeltől szerezte, de bizony ez sokszor akadozott, és ilyenkor a főzést meg kellett szakítani. Évi 2000 mázsát termeltek. 12 ökr kellett az anyag mozgatásához. Több embert foglalkoztattak a gyűjtéssel, másokat a főzéssel. A közeli Szabadkán raktározták, majd egy pesti cég vette át, amely Bécs és Triest felé adta tovább. Egy idő után azonban megszűnt a gyár, mert nem bírta a versenyt a

mesterséges szódát előállító gyárakkal. A 19. század elején már a Tiszántúlon, Hencidán és űstben főzték, Koryáron 6 medencében ülepítették (30 fő dolgozott). Volt még gyár Debrecen környékén, Szegeden, Nyíregyházán, Bócsán, Majsán stb. (nem beszélve a már említett szikósófőző mesterekről). Előállítottak napi 50-60 mázsányit. Míg az alkalmazottak nyáron a sörrel, feldolgozással voltak elfoglalva, a téli időben tüzeltől gyűjtöttek és készítették elő. Az volt a szerencsés, akinek a gyár közelében erdeje is volt, hisz rengeteg tüzelt kellett a főzéshez és a kihévíteshez, egész erdőket tartottak le. A hencidai gyárhoz a Berettyán tüzstátek le a tüzelt.

Solymsz Ede

Még egyszer a Töttösökről

Egy előkelő magyar úr a 14. századból (Crissaphan vagy Krisapan)

Lapunk áprilisi számában közöltünk egy írást Bodrog vármegye 14. századi bárójáról, a Becsei Töttös famíliáról. A család történetének egyik legjelentősebb szakértője a bajai származású Szegfű László professzor, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Karának tanszékvezető főiskolai tanára, aki kandidátusi értekezését „Baja és birtokosa a középkorban. (1323-1526)” címmel írta. Alább olvasható írása – melyet a professzor úr szíves engedélyével közlünk – szorosan kapcsolódik múlt havi cikkünkhöz, és a család történet olyan kérdéseit is bevezet bennünk, amelyekkel abban a vonatkozó források ismeretében hiányában nem tárgyalhatunk. A tanulmány eredetileg a III. Béla Gimnázium alapításának 250. évfordulójára összeállított emlékkönyv számára készült, teljes terjedelmében ott lesz olvasható. (M. J.)

Hajdan, amikor Baja monográfiájában a vegyesházi királyok korát írni kezdek, nem lehetett kitérni az elől, hogy a környékbeli birtokosok viselt dolgait is megvizsgáljam, hiszen a legtöbb dokumentum éppen ezek zűrzavacos ügyeiről (birtokperek, hatalmaskodások, familiáris szerződések, hivatali tiltakások stb.) szólván említett meg számos adatot szűkebb pátrián korabeli történetéről. Valamennyi küzött is a Becsey (később: Bátmonostori) család szerepét kellett áttekintennem.

Károly Róbert támogatói között találjuk a binai Chata fia Imrét is. A család nem tekint vissza dicső nemesi és vitézi múltra, bár előfordult az atya nevének olytén értelmezése, hogy a „Chata fia” valójában nem Imre apjának neve, hanem Imre jelzője (csata fia) csupán, s így vitézágének kiemelésére szolgál. Becsey Imre számos címe közül egyik sem okoz különösebb fejűrést, kivéve egyet, a címben is jelzett „Crissofan” elnevezést, amely meglehetősen különleges, ugyanis egy 15. század közepi misztikus iratban fordul elő, amely egy György nevű magyar vitézről szól, aki Írországnak megjárta Szent Patrik purgatóriumát, s visszatérve elmesélte, és le is jegyezték az ott látott viziót. A vizió elemzése kapcsán számos olyan adatra derült fény, amely alapos gyanút ébresztett arra, hogy a látomás hőse Becsey Imre kisebbik fia, György vitéz lehetett. Ám ezt a vélekedést többen megkérdőjelezték, amely kifogásokat az alábbiakban foglaltam össze. 1./ A korabeli magyar történetek nincsen Crissaphan vagy hasonló nevű szereplője. 2./ Nem tisztázott Crissaphan fiainak egymáshoz való viszonya. Úgy gondolom, ezek tisztázása közelebb visz a probléma megjelöléséhez.

Ósi hiedelmvilágunk jeles szereplője volt a títos, aki feladatukról (bűvölés, bájolás, gyógyítás, rontás, jóslás stb.) rendszerint révülés útján hajotta végre. Misztikus körülmények között (rendszerint éjjel), tüzet rakva gyorsuló, szó szó-

ros értelmében véve lélegzetelállító ritmusú táncal átjúlásba, eszméletlenségbe zuhan, akkor extázisában elhagyta lelke, s a túlvilágra indult, ott a szellemőségekkel találkozo segítségüket kérte az élet bármely területén jelentkező problémák megoldásához, tanácsot, jóslatot kért tőlük, kitudakolta haragjuk okát és megengesztelések módját, felkutatva, elfogta és visszahozta a betegek túlvilágra kóborolt lelkeit stb. Ez a túlvilágjárás azonban nem magyar sajátosság volt, az ősi korban és a természeti népeknél szintén mindenütt fellelhető. A későbbi mitológus és vallási epizodisták is gyakran találkoznak ilyesemmel, pl. Odüsszeusz, Orpheusz vagy Aeneas a világra szállása, Illés próféta menybe ragadása, Szent Pál elragadtatása a harmadik égig, számos szent extatikus látomása, Szent István, Szent László felemelkedése imádságos elmélyülésekben, vagy a magyar (és nem magyar) mesehősök túlvilági cselekedetei.

Ám arra igen ritkán akad példa, hogy ezek a mitológiai hősök, meszi szereplők, legendás személyek valóban ténylegesen, testben és lélekben megkísérelték volna a túlvilági utazást. De azért erre is van példa, sőt ezek közül kettő biztosan (esetleg egy harmadik is) magyar vitézek nevéhez kapcsolódik.

Az első ilyen túlvilágjáró hősünkről annyit tudhatunk meg előljárában, hogy a György nevet viselte, apja Crissaphan (Chissophan, Crisofan, Grifanus, Gro-

famus, Krisaphon) előkelő úr, aki – nyilván félrodréve az elhangzottakokat – részt vesz fiával Nagy Lajos nápolyi hadjárataiban. György a hadjárat során vitte katonáinak bizonyult, a király Apulia kapitányává nevezte ki, majd több vár és város parancsnokává lépett elő. Könnyűrelen férfú volt, ha a vízió állítása igaz, legalább negyedezer gyilkosságot terhelte lelkét, mire elkezdte fürdálni a lelkisimemet, vezeklésül – több közbeeső kegyhely érintésével – Írországba, Szent Patrik purgatóriumához záródokolt. Itt a szerzetesek hosszas előkészítés után végül beöccsötötték a mérgező gőzöket és gázokat tartalmazó „szent” barlangba, ahol is extázisba esve a túlvilágról víziósnál, Szent Mihály arkangyal megjelentette léte folyását, majd ismét napvilágra került.

Nézünk tehát az első problémát: ki lehetett az a vitéz, nagytekinélyű báró, akit Crissafinnak neveztek? Mint említettem, Imre Csáta (Chata) fia volt az első, aki családjától magasabb méltóságra emelkedett. Először 1308-ban találkozunk nevével, amikor sőgorai 50 márkáért eladja neki „a Nagy Szigeten lévő Becse birtokukat”, később a budai káptalan egy 1311-ban kiadott oklevelében fordul elő, amikor a királytól ényeri néhány örökös nélkül elhalt birtokos Fytheu nevű földjét. A káptalanhoz intézett királyi parancslevél ekkor még „magister Emericus serviens noster de Beche”-ként említi. Már ispán (comes) címmel szerepel 1313-tól, 1316-tól pedig a királyi társzekerek parancsnoka (maior plastrorum). A vidéki konventek és káptalanok nagyon takarékosan bűnnek a címek és rangok feltüntetésével, ugyanis a pécsváradi konvent egy év múltán újra csak a király szervieneként szól róla, 1318-ban pedig Bodrog vármegye főispánja egyszerűen „magister Emericus de Beche” névvel illeti. Pedig a király egy, ugyanezen évben kelt, megerősítő oklevelében elmondja, hogy kedvelt híve minden hadi vállalkozásában érdemeket szerzett ispán, majd egy 1321-es hatalmaskodási ügyet tárgyaló oklevél említi tárnoknagyi rangját (maior Tarnicornum domini regis), illetve egy 1322 körüli felhívási házúgylete kapcsán ismét a „maior plastrorum domini regis” szerepét. Úgy tűnik 1321-től Bars vármegye főispánja és lévai várnagy. Tisztségét haláláig viseli. Nagy viszhangozt kiváltó tette volt, hogy a Zách Felician-féle merénylet után – a Szent István óta gyakorlatban lévő ma-

gyar egyszokással ellentétben – elfogatta és Léva vára előtt lefejeztette a merénylő teljességgel ártatlan idősebb leányát, Sebét, férjét pedig testvéreivel együtt felakasztatta, kiskorú gyermekeit ugyanakkor a keresztetek egyik szigetére vitte, hogy szülőföldjüket soha viszont ne lássák. 1333-ban hallhatott meg, ugyanis ez évben a barsi főispánságban már fia szerepelnek, ez év májusától pedig már az oklevelek is néhaiként említik. A többé-kevésbé jól körühatárolható életrajzi adatokban azonban – látszólag – egy sincsen, amely Imrénék a Víziben említett Crissafin nevére utalhatna. Mire gondolhatunk, lehet-e itt valamiféle megoldás?

Egyesek a helynévvé vált személynevek között keresték ennek az elnevezésnek a nyomait. Figyelembe vehetőnek ítélték a „Grifano”, „Kyrsan”, „Crissanon” vagy a „Crispen”, „Kriz”, „Kriszán” neveket. Nem lehetetlen, hogy ez az elnevezés valóban a Körös, Belovár, Zágráb, Modras, Varasd és Szerém vármegyékben gyakori Kriz-tóví helynevek valamelyikére vezethető vissza. Az sem kizárt, hogy a kriz, „kereszt” szónak vagy képzett alakjának (pl. krizán „kereszt”, krizák „keresztés vitéz” stb.) vagy talán a Krašiti „ékesít, díszít” igének valamiféle származéka ez a név.

Számomra egyéb ötlet is született a név értelmezésére, melyek közül legvalószínűbbnek tűnt, hogy a görög „krizosz” (arany) és a „faino” (tündöklők, nyog) összetételéből keletkezett valami ilyen jelentéssel: „aranytündöklős, aranyfényű, aranyragyogású”. Honnan származhatott e név – ha helyes a megfjtés – Becsey Imrére? Talán a család ősi fészke körül, a Zágráb vármegyei Blina helységről, amelynek birtokrészeit a későbbiekben is igen nagy igyekkezettel próbálják megazerni. A helység nevéből – a latin „de Blina”-nak megfelelő – szerb-horvát melléknev „blinski”. Ennek hangalakja nagyon hasonlít a „biesak”, „villámfény”, nagyon vaktó fény” vocativusám („bleski”). Nem lehetetlen, hogy ez a hasonlóság adja az ötletet Becsey Imre „név-görögösítéséhez”, de azt, hogy ki és miért követte el e „fordítást”, nem tudjuk. Lehet, hogy a család valamelyik műveltebb tagja fundálta ki, hiszen többen is rendelkeztek – persze aligha tudományok, sokkal valószínűbben inkább pozícióik függvényében – magisteri nevezetle; lehet, hogy Dél-Itáliában agyalták ki az egykori Magna Graecia lakói a harcok színterében György vitéznek hízleleg;

vagy az is lehet, hogy a johannita rend valamelyik görög szigetéről idészakadt tagja (akkikkel, mint láthattak, Imrénék igen jók voltak a kapcsolatai) felkaszadott el a szavakkal.

Amint a fentiekből kiviláglik, ez az utóbbi megoldás volt a számomra is kedves, kelendő romantikus, bár inkább fantáziára, nyelvőtvőlésre, semmint konkrét adatokra támaszkodó. Most úgy látom, hogy tulajdonképpen már akkor is a kezemen volt a megoldás kulcsa, csak – József Attila-i parafázzissal élve – nem „láttam meg hirtelen”. Azaz a királyi udvarban a király mellett betöltött egyik igen magas tisztsége, „a királyi társzekerek parancsnoka” volt. Azaz a királyi udvar vendorlásakor az ő feladata volt a máhák és egyéb más szállítandó dolgok költöztetésének felügyelete, ami – ismérven az udvarral vonuló óriási kíséretet, kiszolgáló személyzetet és lőhűtőt – szerfelett komoly megbízatás lehetett. Kérdés most már, hogy neveztek magyarul ezt a pozíciót?

Számomra forrással rendelkezőnk a korabeli szállítóeszközökről. A György vitézkezdésével kb. azonos időben megfogalmazott „Nagyobb Gellért-legenda” pl. négyfélélt is említi: a nehéz szállítóeszköz (plastrum), a szekeket (vehiculum), a könnyű kocsi (currus) és a taligát (biga). Magyarul azonban csak egy 1267-re datált levélben (missilis) fordul elő, amelyben István ifjabb király (a későbbi V. István) segítséget kér Hunyad várának várnagyától imígyen: „...tehát erősen megparancsoljuk a veszedelmek közepette, (...) hogy a megfelelő felszerelésekkel és Zalard, Rhuba, Rohozd és ugyanezen hunyadi várunk más tartozékainak népeivel, gyors ítemben, gondolkodás nélkül a határvídednek át siess, elegendő járumban fogott és jól megvasalt szekerezen a barci felszerelésekkel (apparatus bellicis super totidem Cochy jugalibus vehendis et bene vasatis impositis). Vigyázz végül arra is, nehogy mindez ellenségeink zsákmánya legyen.”

Meglebbe tehát az első „kocsi” (Cochy) említésünk. De azért csak feltételezen, mert az oklevél szembetűnően kései hamisítvány. Amint azt már Pauler Gyula meggyőzően kimutatta, az említett ostrom nem 1267-ben, hanem 1264 őszén történt, az ostromot vezető baranyai Kemény fia Lőrincet az iró úszaszavazja Győrvári Kemény fia Lőrincel, a kocsi

jelzője (vasatis) ellatinosított magyar szó, ráadásul a cíttét dokumentum a megjelölt őrési helyen nem volt feltalálható.

Két dolog azonban biztos, ekkor is használtak (többféle típusú) szállítóeszközöket, s aligha neveztek azt latinul az egyszerűbb (latinul nem értő) emberek. Véleményünk szerint az oklevél, még ha hamisítvány is, aligha lehet kései hamisítvány, hiszen a hamisítók legfeljebb V. István vagy Kun László idejében tudták volna eredményesen felhasználni.

Ami a kocsi (Cochy) illeti, azt mondja a népi bölcsesség: „nem zörög a haraszt, ha nem bírja a szél”. Nem kizárt, hogy a Kocs községről – ahol a Bécs-Buda közötti postájátartó kastálomása volt, s róla elnevezett szállítóeszközökkel közlekedtek – az első említés 1237-1240 között esett; jelentős település volt, 1335-ben már állt Szent Mihály tiszteletére szentelt egyháza és vámsót is szedtek itt. Több földesurat is ismerjük, s valószínűleg nem először építettek 1493-ban a helyi bogárnok itt szekeret, hanem hosszú hagyományra tekintett vissza a működtetők, mikor is az Európa-szerte (elnevezésében is) átvett újításukkal előrukkoltak. Véleményem szerint akár évszázadokkal is korábbi lehetett a település nevének és a szállítóalkalmatlanság nevének összekapcsolása.

A „vasas” jelző megjelenésére 1138-ból már van adatunk: egy Bata faluban élő szolga neve „Wasas”, eszköz jelzőjéül pedig az Ó-magyar Mária-siralom szerelhet adatot „uas secegelk wozethal” kifejezésében. A „jól vasalt kocsi” sem lehetett tehát képtelenség a 14 század elején.

A királyi szekérforgó tisztség 1273-tól adatható, amikor is IV. László király bizonyos „comes Dominicus”-ról tesz említést, oklevelében, aki egyezmény „maior pastrorum nostrorum”. A későbbiekben is megmarad a pozíció. B két cím (comes et maior pastrorum) szerepel – mint láttuk – Becsey Imre neve mellett is 1316-tól. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy e két címet a magyar alattvalók összevonták, s így „kocsi ispán”-nak vagy „kocsispán”-nak titulálták főnököket. Ebből pedig már vidáman torzulhatott a név egy görög-latin műveltségű, magyarul mit sem értő szerzetes etimológizálása révén „Krisapháná, Kriszafinná”. Ha mindez verifikálható lenne, újabb, perdöntő adattal erősíthetnénk meg, hogy a túlvilágiúr György vitész, hősünk „Caetha fia Imre (de Beche)”, azaz Becsey Imre Bars vár-

megye főispánja, Léva várnagya, s királyi tisztszerekre parancsmóknak fia, Becsey „Vessző” György volt.

Becsey Imre mesternek három fia volt, mind a három különböző becenevekkel jelenik meg a történeti forrásokban. Sorrendben: a legidősebb, István a Tötös, a középső, György a Vesszős, a legifjálabb, Tamás, a Tövíses névnek örvend. Tamás, mint kései gyermek valószínűleg korán elhalálozott, mert alig történik róla említés atyja halála után. Tötöst és Vesszőst először egy 1320-ra datált oklevélben említik, amikor egy birtokcsere jogi aktusában apjuk képviselői őket, majd egy hatalmaskodási ügy kivizsgálásakor 1324-ben már személyesen is jelen vannak az eljárásban, 1325-től pedig már rendre szerepelnek mindenféle ügylet lebonyolításában apjuk oldalán. Ám 1331-től ismét megszaporodnak azok az oklevelek, amelyekben Becsei Imre egymaga intézkedik fia nélkül. Ennek több oka is lehet. A legvalószínűbb, hogy a fiúk 1330 körül elérik a perbeli cselekvőképességük korát, tizenegyedik életévüket. Ekkoriban ugyanis törvénsmart birtokuk fahubirját (villius) megülte Salánki Dombó; erről ez év április 15-én a felhívési keresetesként konventjéhez az ügy kivizsgálását elrendelő királyi parancslevél így szól: az esetet „jelentették nekünk Tötös és Vesszős, lévai várnagynaknak, Becsey Imre mester fia (dicit nobis Teuteus et Wezeus filij magistri Emerici, castellani de Leva)”, Tehát ekkor már a fiúk önállóan jártak el, pedig atyjuk még élt, hiszen az Úr menyebenelete előtti kedden (május 15.) javában pereskedett egy fő miatt. A következő évben Tötös talán már a hadban is megfordult atyjával, legalábbis peres ügyekről a hadoszólás (1332. január 1) utáni tizenötöd napon tárgyalják. Ha pedig a fiúk perbeli cselekvőképessége 1330 után már reális, akkor minden valószínűség szerint 1316 körül születhettek. Gyanúnk van arra is, hogy e fiúk, Tötös és Vesszős, ikeresterek lehettek, ugyanis anyyira együtt jelennek meg és szerepelnek a dokumentumokban. Ez a már említett vízió számos kérdésére adhatna magyarázatot.

E kell mondanom, hogy miután az a gondolatot (Tötös és Vesszős édestestvérek, netán ikerk voltak) felvettem kandidátusi értekezésemben, az egyik hivatkozott oklevél azon kifejezésére építve, hogy Tötös mester – nem szépen, de szövegében fordítva – „saját egyhási testvére Vesszős (Wezeus fratris sui uterini)” nevében is intézkedik. Ezt opponensem hibául rótta fel mondván, hogy az említett

kifejezés „csak anyai féltestvér, azaz egy anyától, de két különböző apától származó testvér jelenthet”. Én becsülettel utánajártam a problematikának. Tényként kellett megállapítanom, hogy valóban Antoninus Pius vagy a Codex Theodosianus éppen úgy az „anyai féltestvérség” értelmezés mellett szól, mint Justinianus Corpus iuris civilise. Mindezek ellenére meutségeur szölt, hogy nevezetiek féltestvér voltára egyetlen más oklevél vagy elbeszélő forrás sem utal. Így eszembe sem jutott az a lehetőség, hogy Becsey Imre esetleg egy már gyermekkel (Tötössel) megáldott özvegy volt volna feleségül, egyébként a hagyatéki eljárás, amelyben ennek ki kellett volna derülnie, sem szől ilyen lehetőségéről. Ha tehát ez nem így történt, akkor fel kellett tételezni, hogy az „uterinus” szó itt Magyarországon és ebben az esetben mégsem „anyai féltestvér” jelentett. A hazai latinás egyik jeles szótárírója, Pápai Páriz az „uterinus” melléknév jelentését így adja meg „egy méhből való atyafi”. Az „atyafi” szó eredeti jelentése „valakinek közös apától származó fűtestvére”.

A Biblia szintén ezt a változatot sugallja. Közismert, hogy Jákobnak tizenkét fia volt: Leóthát, ha Bilhától kettő, Szilpától kettő és Ráchéltől is kettő, azaz József és Benjámin. Állítás szerint tehát mind a tizenkettő egyazon apától származott. Amikor a nagy éhínség idején József testvérei gabonáért jöttek Egyiptomba, József meglátta Benjámin, féltestvérei között az egyetlen édestestvéret, azaz a Vulgata szerint „vidit Benjamin fratrem suum uterinum”. Ezt Károli Gáspár így fordította: „és látá Benjámin, az ő atyafiat, és ő anyának fiát”. Amikor pedig az „ellopot” pohár miatt vizsgálatot tartottak, Júda így próbálta meenteni Benjámin: „Van egy idős atyánk és egy kistia, aki az ő öregségében született, és akinek testvére [ti. József] meghalt [a Vulgataban: „cuius uterinus frater mortuus est)], így csak ő maradt az anyjától...” A Káldi-féle fordításban itt a „frater uterinus” „egy méhe-béli bátyja”. A Biblia idézetét részletében tehát a jogi meghatározásokkal elelentlyben az egyazon apa, de más-más anya gyermekei elkülönítésére használja az „uterinus” jelzőt az egyazon anyától származó gyerekek, az édestestvérek meghatározására.

Az is meggondolandó, hogy legkorábbi bifloriditásainkban az „iker” szó nem szerepel. Az ikerrel várandós Rebekát így említik: „kettőfőik valának az ő méhében”, és hasonlóképp iratik Támárról is,

Népmeséinkben pedig a királyné „egy hassal” kettőt, illetve tizenkettő aranyhajú gyermeket szül. Hogyan kell hát értelmeznünk az „uterinus” magyar megfelelőjét? A Czuczor-Fogarasi-féle magyar értelmező szótár szerint az „egyhasi” szó csak még a múlt század közepén is két jelentése volt: 1./ „Széleseb. ért. olyan magzatokról mondatk, amelyek egy anyától

lettek.” (Ebbe belefér a római jogból ismert „anyi feltestvér” és a bibliai „édes-testvér” is.) 2./ „Szorosb ért. egyhasiak az ikrek, vagy hármas, négyes szülöttek, kiket egyszerre viselt méhében az anyjok.” Úgy érzem tehát, hogy a fentiek alapján nem lehet elutasítani egy olyan feltevést az ellenkező bizonyításig, hogy a két Becsey-fió ikertestvér is lehetett.

Abban a reményben teszem le a tollat, hogy sikerült egy lépéssel közelebb hoznom a megoldáshoz az említett Vizióban szereplő, túlvilágjáró hős személyének kilétét, ezzel egy szélesebb pátriám történetében is gyakran felbukkanó család genealógiájának bővítéséhez hozzájárulnom.

Dr. Szegefi László

Az ember és a növények

VII. Fűszernövények

A fűszerek nélkül elkészült ételek olyanok, mint a bővítmények és módosító szavak nélküli tömönatok: unalmasak, élvezhetetlenek.

Sorozatunk korábbi részeiben több helyütt is felhívtam a figyelmet a növényvilág csodálatos „életmi munkájára”, a szinte végtelenül sok szerves vegyület előállítására. A sorozat zárásaként szívesen azokat az – egyébként rokonság szerint egymástól távoli – virágos növényeket, amelyeket változatos illat-, íz- és zamatanyagok alapján fűszernövényeknek nevezünk. Az ismert „mandarati toliáról” közmondás második felére joggal tehetjük: „A fűszernövényt jellegzetes illatáról ismerhetjük meg” állítást is, hisz a kömény, a majonna, a petrezselyem, a rozsmaring stb. illóolajai egyértelműen jelzik az előállító gazdanövényt. A csípősséget okozó kapszaicin is megkülönböztető bűnyet jelent a chili, a bors, a paprika fajok/fajták elkülönítésében, de a citromsavat tartalmazó citromfél sem véletlenül kaphatta nevét. Alapvető tápanyagok – fehérjék, zsírok/olajok, szénhidrátok – mellett ételeinknek tartalmazniuk kell olyan ún. járulékos tápláló, ízesítő, illatosító anyagokat is, amelyek élvezhetővé, teljes értékűvé teszik azokat. Ezen kívül legfontosabbiknak gyógyító, egészségmegőrző hatása is jelentős. E funkciókat, sajátosságokat a fűszernövényekben képződő, alábbi vegyületcsoportok tulajdoníthatjuk:

Illóolajok:

E vegyületek köscedezik ételeinkben a speciális illatokat, ízeket, de baktericidumölő, emésztést fokozó hatások is kösüzmenst. Sokféle ital és kozmetikai cikk fontos adalékanyagait is jelentik egyben. Hasonló további funkcióival rendelkeznek az ún. balzsam- és gyantanyagok is.

Alkaloidok:

Főként az idegrendszerre ható bővítmő, fájdalomcsillapító, élénkítő hatású vegyületek.

Glikozidok:

Bélműködést fokozó és étvágynövelő hatásuk mellett a légúti irritációt gyengítésére is alkalmassak (hagyma, mustár, retek).

Pektinanyagok:

Ételeink, főként a levesek és italok esztétikai értékét növelik (cókka, paprika, sáfrány).

Szerves savak:

Ízkomponensek, de fertőtlenítő és anyagcsere-szabályozó hatásuk is jelentős. Almasavat, borkősavat, citromsavat a citromfélé, a narancsbő tartalmaz átlagon feletti mennyiségben.

Keserőanyagok:

A nyálképezésben és bélműködésben, a máj- és epezsavaroknál hasznosíthatók eredményesen. A narancsbő, az üröm, a zsálya jellegzetes ízformálók.

A fűszerező hatású anyagok mellett a növényeknél egyébként általánosan előforduló vitamintartalmuk, szénhidrátartalmuk és ásványi anyagok csak növelik fűszernövényeink jótékony hatását. A felsorolt hatóanyagok mennyisége is minőség előfordulásai a szakszerű gyűjtési, termesztési és kezelési eljárásokkal biztosíthatók, amelyek állami szabványok és élelmiszeripari előírások is szabályoznak.

Fűszerkeverékek:

Legtöbbször nem egy, hanem többféle fűszert szoktunk használni egy-egy étel elkészítésénél. A kereskedelmi forgalomban egyre több speciális keverék ismert, amelyeknél fő követelmény, hogy egyik komponens íze se „érződjék ki”, de az összetevők ízeinek hiánya sem fordulhat elő. A forgalomban lévő speciális keverékek összetevőit a gyártók többnyire feltüntetik, de a mennyiségi arányokat gyártási titokként meghaligalták. (A szerző javaslata: „ahány ház, annyi szokás” elv megengedi, hogy

bárci kísérletezhet egyéni keverékek összedíllításával.)

Néhány ismertebb keverék:

Curryk:

Indiai eredetű, fűszerezett mártások fűszereinek keverékváltozatai csípős vagy édeskes variációkban. Fűszerkomponensei a bors, fahéj, gyömbér, kardamom, koriander, kömény, kurkuma, szegfűbors és a szegfűszeg, valamint a szerecsendió. Társíthatók még ezekhez fokhagyma, paprika, tormas stb. az elkészítő egyéni ízele szerint.

Kolbászfűszer adalékok:

Bors, gyömbér, kömény, pirospaprika, szegfűszeg vagy szegfűbors, szerecsendió, amelyek mennyiségi arányának változtatásával szinte egyedül ízlé készítmények nyerhetők.

A hidegebb, influenzás időszakok alkalmával készített forraltbor-fűszervekkel nem hiányozhat a citrombő, narancsbő, gyömbér, szegfűszeg és szerecsendió.

A savanyúságok íz- és zamatanyagait a babérlevél, a bors, a chili, a fahéj, a gyömbér, a kapor, a kardamom, a mustár, a petrezselyemzöld, a szegfűbors és a szegfűszeg fűszerek keverékei adják.

Az egyre divatosabbá váló szeszek közül a chili-szós erősebb fűszerezett változatát az angolok, míg az enyhébbet az amerikai kontinensről érkező vendégeink kedvelik. A közös alapanyagok – paradicsom, ecet, cukor, só és hagyma mellett a curryknál leírt fűszerek arányának megváltoztatásával állíthatjuk elő a kívánatos variációkat.

A franciák a pikáns fokhagymaszószot kedvelik, amely a névadó fűszernövényen kívül olívoilajot, ecetet és paradicsomot is tartalmaz. Az ilyen mártással tilált írtűhöz vagy hímos omlett igazi kulánris élvezetet nyújt fogyasztója számára.

A növény neve	Hasznosítható része	Felhasználás módja			
		ételak	italok	gyógyyszerpar	kozmetika
Áfonya	termés	mártások, krémek	turmixok	fermentálás, étvégyjavítás	sarponok
Ánizs	termés	főzelékek, sütemények	likőrök	emésztés	szájpálcák
Boróka	teobogyó	sáldító, gyümölcsíz	borovicska	vizelethajtó	fürdősök

Fűszerkivonatok is készíthetők növényeinkből. Megfelelő töménységű alkohol segítségével kioldjuk a kívánt hatóanyagokat a kiszemelt növényekből. Hazánkban a 20. század elején divatos „abszint” italhoz használták az ún. *absztraktívot*, amely 50 g fehér ürm, továbbá 5-5 g angyalgölkér, ánizs, csillagánizs, koriander fűszernövényekből 96%-os alkohollal kivont íz- és zamatanyagok elegyéből állt. Ezt azután vízzel, borral vagy pezsgóval hígítva fogyasztották hűdőlői.

A *gyomorkeserő-kivonat* 80%-os alkohollal nyerhető 40-40g angyalgölkér, száraz narancsbéj, citrombéj, fehér ürömű, 20-20 g borókabogyó, gaianagyölkér, majoránna, valamint 8 g borsmenta növényekből. A kivonatból vizes vagy gyengébb alkoholos italok keverékét étvégyerjesztőként alkalmazzák, sőt még egyéb kevert italok fűszerezésére is felhasználják.

Gyakoribb fűszernövényeink és felhasználási lehetőségeik:

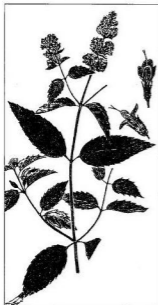
A fenti táblázat részletezéssel csupán szemléltetni szerettem volna fűszernövényeink sokoldalú hasznosítási lehetőségeit. A területi korlátok miatt az alábbiakban felsorolnám a leggyakoribb fűszernövényeinket: Aloé, angelika, babér, bazsalikom, bors, borsfű, borsmenta, chilibors, citrom, citromfű, csillagánizs, édesgyökér, édeskömény, ezerjófű, fahéj, fehér üröm, fekete üröm, fodormenta, fokhagyma, gyömbér, gyömbérgölkér, kakukkfű, kapor, kockló, koriander, kömény, lestyán, levendula, majoránna, metélőhagyma, mustár, narancs, olajbogyó, paprika, pasztinák, petrezselyem, rozmaring, sáfrány, szegfűbors, szegfűszeg, szentjánoskenyér, szorcsendőli, szesám, szurokfű (origanum), toma, vanília, vidrafü, vizitorma, vöröshagyma, zeller, zsály.

A mintegy félszáz hazai és közel ennyi importált fűszer- és konyhanövény hozzászert, szakcséri alkalmazásával jóval változatosabbá tehetjük ételünket, italainkat. És mint érzékeltem, a kulináris élvezetekon kívül a bioaktív hatóanyagok révén az egészségmegőrzés fontos feltételeit is jelentetik.

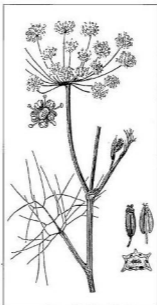
Jó szívvel ajánlom érdeklődő kedves olvasóimnak az alábbi kiadványokat, amelyekből a tárgykörrel kapcsolatosan még jó néhány további tanácsot, ötletet kaphatnak: Pamela Forey-Cecilia Fitzsimons: *Éhető növények* (Panem Kft. Bp. 1994), Giovannini Rudolf-Szathmáry Géza: *Gyógynövények* (Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1958), Ladocsi Teréz: *Fűszerkalauz* (Mezőgazdasági Kiadó Kft. Bp. 1991), Romváry Vilmos: *Fűszerek könyve* (Naturae, Bp. 1972).

Végezetül egy szerzői szubjektív javaslat: a burgonyafőzeléket babérlevél nélkül, a savanyú uborkát bors és kapor nélkül, a rizess burgatta majoránna hiányában ételként csak az erősen megfűzött, íz- és szagot nem érző kedves, valamint nemkívánatos vendégeinknek szolgáljunk fel lelkiismeret-furdalás nélkül!

Dr. Laki Ferenc

Borsmenta

Édeskömény

Fehér üröm

Védendő védtelenek: a kétlevelű sarkvirág

A kosborfélék (Orchidaceae) családjába tartozó kétlevelű sarkvirág (*Platanthera bifolia*) a Baja környéki ártéri erdőket szebbé, változatosabbá és értékesebbé tevő növények egyike. Két, állélesszerű tölevele (száruk ritkán egy vagy három is lehet) tojásdad vagy hosszúka-lándzsás alakú. Viszonylag nagyméretűek, hosszúságuk 10-12, szélességük 4-8 centiméter. A 30-55 centimétert elérő vékony, felálló és szögletes száron kicsiny, lándzsás levelek figyelhetők meg: a szár felső harmadán nyílik májustól júliusig a növény laza fürtű és gyengén vanliallagú virágzata. A virágok színe fehér, zöldesfehér és zöldesbarna; a lepellevelek közül a két külső, az oldalsó szétálló, míg a felső kupolaszerűen fed a belső, összebarnuló lepelleveleket. A portok két rekesze pártuzamos és egymáshoz közel áll. A mézajak ívesen, nyelvszerűen nyúlik előre, míg hátrafelé viszont hosszú, néha tartalmazó keskeny sarkantyúban folytatódik és elvékonyodó csúcsban végződik. A növény adottságai valószínűsítik, hogy beporzói a hosszú pódszemelevű rovarok közül kerülnek ki: a megfigyelések szerint előszeretettel keresik fel a gyors rüptű és nagy testű szenderek.

A kétlevelű sarkvirág közeli rokona a zöldes sarkvirág (*Platanthera chlorantha*), amely városunkhoz legközelebb Mohács és Paks környékén található meg. A zöldes sarkvirág sarkantyúja fonalszerű, egyenes vagy feléle ívelő, csúcsa felé kiszélesedő és tompán végű; a sarkantyú végződése alapján jól elkülöníthető a tárgyalt virágtól.

Legszébb formáját mutató kétlevelű sarkvirág a Pusztarét erdőrézében, a Nyéki-Holt-Duna melletti tanösvénynél

Az Európa nagy részén előforduló kétlevelű sarkvirág hazai élőhelyei a nyirkos és mészkerülő erdők, az üde tölgyesek és ligetek, illetve erdei fenyvesek. Dr. Kevey Balázs és dr. Tóth Imre (*Adatok a hazai Alsó-Duna-ártéri flórájához*. In: Kitaibel, V. évf. 1. füzet, 140-141. oldal) megadva Duna menti előfordulásainak helyét és a megfigyelő személyét az alábbiak szerint jellemezték itteni élőhelyeit. „Tölgy-körösökben és gyertyános-tölgyesekben

szórványos.” Stetik Dóra összegzésében (*Adatok a Duna-Dráva Nemzeti Park Gemenci Tájegysége flórájához*. In: Kitaibel, V. évf. 1. füzet, 164. oldal) további, a gemenci területet járó szakemberek adatait és közléseit gyűjtötte össze. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a növény itteni populációi stabilak és az élőhelyek megfelelő kezelésével megőrizhetők.

A kétlevelű sarkvirág egykori térségbeli előfordulásáról Hollós László (*Tolna vármegye flórájához*. In: Botanikai Közlemények, Budapest, X. kötet, 1911. VII/15. 3-4. füzet, 94. oldal) olvashatunk: „*Platanthera bifolia* L. Szórványosan a bati, csatári erdőben.” Az orchideát felsorolta Kovács János az egykori Bács-Bodrogh vármegye növényei között (In: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája, Zombor, II. kötet, 139. oldal): „Lepár. *Platanthera Richi*. Kétlevelű l. P. bifolia Rich.” A növény népi elnevezéseit a Hoffmann-Wagner-féle *Magyarország virágos növényei* (Természettudományi Társulat kiadása, Budapest, 1907. 181. oldal) című könyv adja meg: „Kétlevelű kosbor, lapár, sakár.”

A kétlevelű sarkvirág védett, természetvédelmi értéke 2000 forint.

Dr. Nebojszki László

Jól látható a sarkantyú elvékonyodó csúcsa

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján
ISBN 1416-4469

Főszerkesztő:
Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bálint Anikó, Bálint Tibor, dr. Dániel József,
Jász Anikó, Kothencs Kelemen, Kovács Zita,
dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,
dr. Nebojszki László, Schmidt Antal

Lapalapító és kiadó:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:
6500 Baja, Oliványi Imre u. 14.
Telefon: 79/325-599

Fenntartó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Kereskedelmi Bank Rt.
Bajai Fiókja 11732033
Bajai Honpolgár Alapítvány 20030119

Nyomdai munkák:
Aréval Nyomda Kft.
Baja, Ania u. 15. Tel.: 79/428-944

KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ÖRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.